

Az angyal visszaverődései

Leonard Baskin, Sylvia Plath és Ted Hughes között

1. Különös hírmondó

Az angyal olyan lény, akinek különleges természeténél fontosabb sajátos szerepe. Szerepe, hogy az istenség – az abszolút instancia – küldöttként azt a hírt közvetítse, amely segíti, vagy sújtja azt, akihez szól. Ezt a hírmondót és/vagy az általa közvetített üzenetet nem mindig azonnal ismeri fel, illetve fejt meg az, akinek megjelenik. A hírmondóról ezért mondhatjuk, hogy különös. E különös hírmondó szerepe mégis az, hogy rávilágítson az ember lét-helyzetére. A különös hírmondó üzenete nem bonyolódik részletkérdésekbe; döntő tényezőként az emberi lét eseményébe ágyazódik. Ezért az adott ember élete és halála is különös, olykor talányos.¹ A talányos emberi jelenséget óhatatlanul befolyásoló angyali jelenés visszaverődései Leonard Baskin, Sylvia Plath és Ted Hughes művészetében sajátos hírt közvetítenek.

2. Talányos előkép

Ted Hughes pontosan állon találta a részleteiben elnagyolt Koszorús Költő – a költőfejedelem abszolút ideája plasztikus másának – babérral ékesített gömbölyded mellszobrát, az amerikai Leonard Baskin alkotását.² Ez Baskinék kertjében történt az amerikai Massachusetts állambeli Northamptonban,³ miközben a szobrász és a költő a fáról lepotyogott, éretlen, apró almákkal célba dobott vasárnap délután, 1958. július 13-án. Ezt a paracicsomi paródiának is beillő jelenetet Ted Hughes felesége, Sylvia Plath rögzíti csütörtöki, 1958. július 17-i naplóbemjegyzésében.⁴ Ted Hughes ekkor még nem tudta, hogy 1984-ben majd őt nevezik ki Anglia Koszorús Költőjévé.⁵

Tudhatjuk azonban Sylvia Plath 1958. június 11-i, szerdai feljegyzéséből, hogy a huszadik századi költők rendjében Ted Hughes igyekszik maga mögé sorolni T. S. Eliotot,⁶ akit korábban Plath a költők egyik őstípusaként idéz fel 1958. január 26-án, vasárnap este.⁷ Ted Hughes titkolt célját nővére, Olwyn Hughes is megtudja egy 1962. késő nyarán írt levélből. A londoni Faber Kiadótól Hughes egy neki tetsző feladatra kapott megbízást, amelyet ő maga kezdeményezett. Hughes ezt jelnek tekintette, és így értelmezte: „Apránként a Faber ízlésvilágának az alakító-jává leszek, amikor Eliot visszavonul – ez élvezetes húzás lenne.”⁸ Eliot, aki 1925-ben került a Faber munkatársai közé, haláláig, 1965-ig megtartotta irodáját a kiadó Russel Square-i épületében, azaz mintegy negyven évig kiadói szerkesztőként, majd igazgatóként döntött költők kiemelt megjelenéséről, továbbá bizonyította, hogy a költészetből meg lehet élni, s hogy a Faber-költő megjelölés rangot ad. Kanonizációs tevékenységéért elnyerte „a Russel Square pápája” címet.⁹ Mint ilyen, Eliot rangot adott Hughes-nak is, aki szüleinek, Edith és William Hughes-nak elűjságot adja a különlegesen jó hírt 1957. május 10-én, pénteken, hogy délelőtt levelet kapott a Fabertől, amelyben értesítik, hogy „T. S. Eliot úrnak igazán nagyon tetszenek” a versei, „gratulál” neki hozzájuk, és megígérik, hogy „kiadják” a kötetét. Hughes zárójelben nyomtatékosítja: „(Eliot a Faber orákulum)”. Bár ez utóbbi – enyhén ironikus felhangú¹⁰ – minősítés akár egy apró éretlen alma telitalálatával is felér, azt azért kifejezi, hogy Hughes tisztában van Eliot, a költőfejedelem mindentudó és mindenható szaktekintélyének hatásával és következményeivel. Mindezt Hughes így magyarázza szüleinek: „Én leszek az első költő, akinek valaha is mindkét országban egyszerre jelenik meg az első kötete [...]”¹¹

¹ V. ö.: Xavier Léon-Dufour *et al.* (szerk.): *Biblikus Teológiai Szótár*. Róma, Tipografia Dario Detti, 1974, 61–65. Karl Rahner – Herbert Vorgrimler: *Teológiai kiegészítő*. Budapest, Szent István Társulat, 1980, 27–30. Herbert Haag (szerk.): *Bibliai Lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 1989, 64–68.

² <http://collections.si.edu/search/results.jsp?q=Poets+laureate>

³ Sylvia Plath (1932–1963) és Ted Hughes (1930–1998) 1957. június 25-től Amerikában tartózkodtak, hogy szerencsét próbáljanak tanítással és irodalmi tevékenységgel. Plath a Smith College-ban (Northampton, Mass.) kapott tanári állást, ahol Leonard Baskin (1922–2000) a nyomatkészítés és szobrászat tanára volt 1953-tól kezdve.

⁴ *The Journals of Sylvia Plath 1950–1962*. Edited by Karen V. Kukil, London, Faber, 2000, 406–407. Magyarul: Sylvia Plath: *Naplók 1950–1962*. Szerk. Karen V. Kukil, ford. Lázár Júlia, Budapest, Cartaphilus, 2004, 393. Saját fordítású hivatkozásaim és idézeteim forrása a Faber-kiadás: *Journals*, oldalszám.

⁵ Erről levélben számol be Baskinéknek 1985 elején. (Ted Hughes: *Letters*. Selected and edited by Christopher Reid, London, Faber, 2007, 495–496.) Hivatkozásaim és idézeteim saját fordításomban: *Letters*, oldalszám.

⁶ *Journals*, 393.

⁷ *Journals*, 319.

⁸ *Letters*, 204.

⁹ Lyndal Gordon: *Eliot's New Life*. Oxford, OUP, 1989, 22, 194, 230.

¹⁰ V. ö. pl.: *oracle*, in Paul Procter *et al.* (eds.): *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow, Longman, 1978, rpt. 1984; Országh László – Magay Tamás (szerk.): *Angol–Magyar Nagyszótár*. Budapest, Akadémiai, 1998, rpt. 2000; *orákulum*, in Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai, 2002.

¹¹ *Letters*, 98. Sylvia Plath is azonnal megírja ezt az örömteli hírt édesanyjának péntek délelőtt, 1957. május 10-én. Írásmódja kiemeli, hogy „a FABER & FABER, az angol kiadó” szavakkal kifejezhetetlenül egyedülálló és felülmúlhatatlan rangot ad annak, aki ott megjelenik. *Letters Home by Sylvia Plath*. Selected and edited by Aurelia Schober Plath, London, Faber, 1976, rpt. 1986, 312. Hivatkozásaim és idézeteim saját fordításomban: *Letters Home*, oldalszám.

Ted Hughes *The Hawk in the Rain* [A héja az esőben] című első kötetével nyert a New York Poetry Center First Publication Prize pályázatán 1957 elején. Erről Hughes 1957. február 23-án, szombaton délelőtt kapott távirati értesítést. Ez azt jelentette, hogy „a kötet meg fog jeleni Amerikában és Angliában.”¹² Amerikában ez a Harper Kiadó joga lett, és a kötetet szeptemberben ki is hozta. Ezt követően, mint az előző bekezdésben olvasható, a Faber is igyekezett, hogy az angliai jog nála legyen; az 1957. május 10-i levél után körülbelül egy héttel a Faber a kefelevonatot is megküldte Hughesnak.¹³ A Faber – és Eliotnak, a huszadik századi angol nyelvű költészet koronázatlan királyának, koszorúzatlan költőfejedelmének – igyekezete elindította Ted Hughes negyvenegy évig tartó, megkerülhetetlen pályafutását, amelynek költői közéleti csúcására 1984-ben érkezett el: ő lett Anglia Koszorús Költője.

Nem csak Ted Hughes sorolta T. S. Eliotot maga mögé azzal, hogy elsőkötetes költőként publikációs rekordjával túlszárnyalta Eliotot, vagy hogy Eliotnak a költészetben meghatározó szerepét jelentő negyven évet eggyel túlhaladta, vagy hogy míg Eliot nem, ő Koszorús Költő lett. Ted Hughes mögé sorolta az 1948-ban Nobel-díjat kapott T. S. Eliotot a majd 1995-ben Nobel-díjban részesülő Seamus Heaney is az Eliot százéves születési évfordulója alkalmából 1988-ban a Harvardon elmondott előadásában. Az Eliot alma materében elhangzott emlékbeszédben Heaney azt idézte fel, hogy mit tanult Eliottól, ugyanakkor arról vallott, hogy kezdeti költői kísérletezései alkalmával Eliot nem hatott rá készíttetéssel. Úgy találta, hogy Eliot „inkább affajta irodalmi szuperegő, semmint a költői libidó generátora, és azért, hogy az érzékeket ingerlő lírai hang magára találjon, meg kellett szabadulnia az ő ellenőrző jelenlététől. Ezért közelebb álló, megragadóbb írókhoz fordultam, mint például [...] Ted Hughes [...] így fellelkesültem és írni kezdtem.”¹⁴ Hogy indulásakor Heaney milyen sokat kapott Hughestól, így fejezi ki: „Testem minden ízében éreztem verseit [...]”¹⁵ Heaney visszaemlékezése szerint ez még 1963 előtt történt, és Hughes „View of a Pig” [Egy disznó látványa] című versére hivatkozik,¹⁶ amely először 1957. augusztus 7-én volt olvasható a *Times Literary Supplement* című hetente megjelenő irodalmi szemlében, majd Ted Hughes 1960-ban

a Fabernél kiadott *Lupercal* című második kötetében.¹⁷ Heaney a Hughestól érkező hatást időben Al Alvarez 1962-ben megjelent, Hughestól is szemelvényt közlő *The New Poetry* című antológia elé helyezi. Heaney a BBC *Listening and Writing* sorozatára utal.¹⁸ Ezt a programot a BBC affajta iskolarádió adásaként sugározta tizenegytizennégy éves fiatalok közönségére számítva. Heaney ennek a sorozatnak a „Learning to Think” című darabjára gondolhat; ebben a 19 perc 20 másodperces műsorban hangzott el a disznó-vers 1961. október 6-án.¹⁹ Részben Hughes disznó-verse hatására írta meg 1962 novemberében vagy decemberében Heaney saját pulyka-versét, amely végül első kötetében kapott helyet, s ott időrendben talán ez a legkorábban keletkezett költemény.²⁰ Erről az első kötetéről még azt árulja el Heaney, hogy „ehhez Ted Hughes nagyfeszültségű művészetének is köze van.”²¹ Amikor Heaney az első kötetébe is bekerült gyermekkori emlékeit kívánta versbe szedni, „Ted Hughes példája létfontosságú lett” számára.²² Összességében Heaney úgy tartja, hogy leginkább Hughes öntött erőt belé, ő értette meg legintuitívabban művészetének anyagát és alakulását, ezért mindvégig kivételezettnek érezte magát Hughes társaságában.²³ Az élő klasszikussá vált Seamus Heaney pályafutása tehát arról tanúskodik, hogy jelentőségében Ted Hughes megelőzte T. S. Eliotot.

Azonban Ted Hughes, a markáns arcvonású és koloszszális termetű költő, akit első kötete megjelenésével azonnal a publikált angol költészet története jövőjének nagy ígéretként tartottak számon, nem ismerte fel a kerti almafák tövében a kivehetetlen arcvonású és megbecsülhetetlen termetű Koszorús Költő öntött bronzból készült mellszobrában a saját jövőjére vonatkozó hírt. A helyzet alapképlete Ezekiel próféta egyik látomását mintázza. „Ezt láttam: egy emberhez hasonló lény tűnt föl [...] a derekától fölfelé ragyogó fém.” (Ez 8,2) Ez a látomás (Ez 8–10) megmutatja Ezekielnek a múlt bűneit és a büntetést, amely elvételezi a végidőket. A talányos előképet a drámai ironia a paradicsomi paródia keretében apokaliptikus végzetté tette.

Noha Sylvia Plath naplóbejegyzése a szinte idilli kertben Baskinék kisfiát ártatlan, puttószerű kerubként állítja a figyelem középpontjába, s a kisfiú bibliás neve – Tobias – még a gyógyító arkangyalt is elének idézheti (Tób 3,16),

¹² *Letters*, 93–94. *Letters Home*, 296–297.

¹³ V. ö.: Keith Sagar – Stephen Tabor: *Ted Hughes: A Bibliography 1946–1995*. London, Mansell, 1998, 7. Paul Keegan szerkesztői jegyzetében, in Ted Hughes: *Collected Poems*. London, Faber, 2003, 1241. (Hivatkozásaim és idézeteim saját fordításomban: HCP, oldal.) Christopher Reid szerkesztői jegyzete, *Letters*, 91.

¹⁴ Seamus Heaney: „Learning from Eliot”. In Seamus Heaney: *Finders Keepers: Selected Prose 1971–2001*. London, Faber, 2002, 36–37. A hivatkozás és az idézet saját fordításomban.

¹⁵ Dennis O’Driscoll: *Stepping Stones: Interviews with Seamus Heaney*. London, Faber, 2008, 339. Hivatkozásaim és idézeteim saját fordításomban: *Stepping*, oldalszám.

¹⁶ *Stepping*, 40.

¹⁷ Ted Hughes: *Lupercal*. London, Faber, 1960, 40–41. A római kori Lupercalia ünnepét február 15-én tartották azzal a céllal, hogy biztosítsák a föld, az állatok és az emberek termékenységét. (V. ö.: Paul Keegan szerkesztői jegyzetei; HCP, 1243, 1245.) A termékenységgel kapcsolatos motívumok és mozzanatok összetettsége Heaney minden kötetében megtalálható. Heaney saját bevallása szerint Hughestól a *Lupercal* című kötet a kedvence, mert számára annak „eredeti átörökítő hatása elevenen él különleges módon.” (*Stepping*, 87.)

¹⁸ *Stepping*, 64.

¹⁹ A rádióelőadás szerkesztett szövege: Ted Hughes: *Poetry in the Making (An Anthology of Poems and Programmes from Listening and Writing)*: London, Faber, 1967. Az előadások hangfelvétele: *Listening & Writing (Two Talks by Ted Hughes)*. BBC Records, 1971. *The Spoken Word: Poetry in the Making by Ted Hughes*. The British Library, 2008.

²⁰ *Stepping*, 79. Seamus Heaney: „Turkeys Observed”. In uő: *Death of a Naturalist*. London, Faber, 1966, 24.

²¹ *Stepping*, 82.

²² *Stepping*, 166.

²³ *Stepping*, 395.

de hiába, mert Esther, a kisfiú reszketeg édesanyja haldoklik, s a sűrű vizeletingernek a kert közepén kényszerül engedni, miközben az angyali gyermek önfeledten sarat lötyköl egy dinnyehéjban.²⁴ Leonard, a férje vagy nem figyelt rá egész idő alatt, vagy „szinte türelmetlenül lepisszgte.”²⁵ Kevéssel később arról is értesülünk, hogy a kertben – a kiskorú kerubi puttó kontrasztjában – „a fák alatt hullott almák rothadnak a földön.”²⁶ Az idillt nincs, ki őrizze, illetve nincs is, amit őrizni lehetne. A puttó nem kerub, a saras dinnyehéj nem lángpallos, a különös hírmondó által megjelenített üzenet pedig visszaverődik a címzettől, ahogyan egy parányi éretlen alma pattan le egy bronzszoborról.

3. Angyal darabokban

Kiüzetés helyett a kertből a vendégeket a szobor teremője, Leonard Baskin bevezette egy téglapépületbe, a kocsiszínból átalakított műtermébe. A Sylvia Plath leírása szerinti látvány: „a terem világos, zöld árnyalattal az ablakokat keretező levelektől. Halottak, bronzból, elterülve rendezetlenül egymás után a padlón.” Majd egy talpazaton álló kőfaragvány: „A megcsömörlött Halál – majomféle, tömzsi, görnyedt, hordóforma szörny, elnagyolt merev tekintet & fintor, fehérre metszve a szürke kövön.” Majd pedig:

„a hátán, két fűrészbakon, uralva a termet, egy jókora angyal, szárnyatlanul. A padló csúszós volt a forgácstól. Leonard rávette Tedet, hogy felemeljék az angyalt [...] Álltában, az angyal a sarkokba kényszerített minket & uralta a termet. Egy tervrajz, oldalnézeti, a falra akasztva, mutatta az angyal vázlatát az egymásra helyezett számos diófalemez rétegzettségében. Az angyal másfélszer magasabb volt nálunk, magaslott, feje kopasz, szeme keleti metszésű, arca simára csiszolt, mosolya bölcs, túl a sajnálkozáson, karjai összefonva & hasa gömbölyű, tömegét erős, karcos lábai íve emeli, mintha állna a levegőben. Vállai csapolva, hogy tartsák a szárnyakat, a mélyen mézszínű diófa emlékezetemben ragyogó arany. A sarokban a szögletes szélű szárnyformák, mint egy gyerek fa hintalovának a sarui, faragatlanok & még nyersegek. Mit tesz az ember? Csak ámul, hüledezve bámul. Jobb szeretem a kőből faragottakat.”²⁷

Nemhogy kiüzetés nincs, de még beljebb is jutunk. Kerub és lángpallos helyett is csak egy félkész, szárnyatlan angyal van, aki nem őriz semmit, sőt még őt kell talpra segíteni. A támaszra szoruló, a halott szobrokhoz hasonló helyzetből feltámasztott angyalalak szárnyaszegetten akkor is halott angyal. Megjelenése

mégis szörnyen lenyűgöző. Hiába szereti jobban a kőből faragottakat, például a megcsömörlött halált idézőt, Sylvia Plath révülten nézi ezt a faszobrot. Annyira úrrá lesz rajta a félkész angyal, hogy a feljegyzett leíró, analitikus részletek szinte egy vers nyers vázlatos kezdeményét adják.

Sylvia Plath naplóiban az ilyen már-már bénító, ám műveket ihlető igézettség lélekelemző önmegfigyeléseit rögzíti. Az iménti, 1958. július 17-i bejegyzést követő július 19-i reflexió is ezt példázza.

„Bénultság van rajtam még. Olyan, mintha megállna az eszem & hagyná, hogy az eleve fényes zöld rózsa-bogarak és narancsos légyölök & sikoltó fakopácsok – gyilkos erőként megforgassanak – mintha alá kellene merülnöm a nemlét, a totális rettegés mélyére, mielőtt újra felélednék. Legrémesebb szokásom a rettegésem & romboló ésszerűsítésem. Hirtelen az életemnek, amelynek mindig világosan meghatározott középtávú & hosszú távú céljai voltak – Smith-ösztöndíj, Smith-diploma, megnyert költői és prózairói verseny, Fulbright-ösztöndíj, európai utazás, szerelem, férj –, nincs, vagy látszólag nincs célja. Bizonytalan, írni szeretnék (vagy már meg is írtam?) egy regényt, novellákat, egy könyvnyi verset. [...] Sorok ötlenek eszembe & halnak el: 'The tiger lily's spotted throat.' De hát ez Eliotot visszhangozza: 'The tiger in the tiger pit' – szótagszám & mássalhangzó szerint. Észlelem: 'The mulberry berries redden under leaves.' És vége.”²⁸

A létezés ürességének megfigyelt pszichés állapotát a szellemi tevékenység kiürítése kíséri. Sylvia Plath azt éli át, hogy akit korábban a költők egyik östípusának tekintett, Eliot, egyszerre éltet és öl ki költői ötletet. Eliot szelleme lehetséges vers jó híret kelti, ám a tőle származó versminta imitációját az elfojtódás sújtja. Ez a bénító hatás vet véget Sylvia Plath itt utolsóként bejegyzett kísérletének is. „Az eperfa bogyói levelek alatt vöröslenek.” Elvérzik a sor, kimegy belőle az élet. A sor homofóniájában rezgő polimodalitás visszhangja különös hírt hoz. Az eperfa bogyótermésének – *berries* – kiejtése – [beriz] – az azonos hangúság miatt más jelentésre is felhívhatja a figyelmet, s azt mondhatja, hogy az eperfa [beriz] – leírva *buries* – elrejt, eltemet. Mit is? Leveleket – *leaves*. Milyeneket? A nemzetközi fonetikai ábécé amerikai hangképzést is figyelembe vevő jelölésével lejegyzett kiejtés [rednander] értelme az is lehetne, hogy [red'n'ander], azaz 'piros és alsó' leveleket rejt el, temet el. Mivel pedig a *leaves* könyvlapokat is jelenthet, itt a naplódízetben bizonytalanul említett könyvnyi műről kapunk hírt: lapjai rejtélyes módon eltemetődnek. A mű halva született. Alig hogy szövegeződni kezdett, máris elfojtódott.

²⁴ *Journals*, 406. Ehhez még: „Mennyi rettegés, kétségbeesés, halál fakad Esther remegéséből, haldoklásából, izmai fokozatos sorvadásából. [...] Esther kiöntötte nekem a lelkét: Tobias átok és áldás. [...] – nagyon hiányzik neki, hogy nem veheti a karjába.” (*Journals*, 408.)

²⁵ V. ö.: „Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad.” (Ter 3,16b) Esther Tane Baskin a sclerosis multiplex áldozata volt, és kevéssel az után halt meg, hogy Leonard Baskin elvált tőle 1967-ben.

²⁶ *Journals*, 416.

²⁷ *Journals*, 407.

²⁸ 'The tiger lily's spotted throat.' = „A tigrisliliom foltos toroka”. 'The tiger in the tiger pit' = „Vermén ha vad tigris morog” (Tandori Dezső fordítása, in T. S. Eliot: *Verse*, 131 [l. 30. l. ábj.]). 'The mulberry berries redden under leaves.' = „Az eperfa bogyói levelek alatt vöröslenek” (öt sorral az idézet alatti). *Journals*, 408–409.

Ez a különös hír visszhangszerűen verődik oda-vissza: [rednander].²⁹

Amennyiben Sylvia Plath első ötletéből Eliot inspiráló szelleme oltja ki a lelket, lehet, hogy második észlelete is ennek válik áldozatává. Plath tigris-sora Eliot önarcképnek is beillő versének kezdősorát követi, amelyet egy megújulásra képtelen öregembernek írt,³⁰ aki azt tapasztalja, hogy „a természetes ész nem jut el az őt foglalkoztató gondolat rendezettségéhez.”³¹ A két sor révén a két költő azonos sorstapasztalatot rögzít: az ész megáll. A második észlelet hasonló. Az ígéretesen induló ötletkezdeménynek azonnal vége szakad, kiürül. A „eperfa” az angol vers világában egy népszerű mondóka képe.³² Eliot a felnőttek esetében értelmetlen mechanikus körtáncjal járó mondókat „Az üresek” című verse utolsó, ötödik – a világ végét közelítő – részének bevezetőjeként alkalmazza.³³ A vers többes számban beszélő hangja így mutatkozik be: „Mi vagyunk az üresek” s jellemzőjük a „Megbénult erő [...]”³⁴ Az üresek, a formátlan alakok különös hírmondóként azt üzenhetik, hogy „[a] halált – következőképpen az újjászületést – nem vállaló élők halottabbak az igazán halottaknál.”³⁵ Ez a végzet az eperfa termése. Az eperfa latin neve – *morus* – visszahangozhatja a görög *moros* jelentését: sors, gyászos végzet, (erőszakos) halál. Szép példája ennek, hogy Pyramus és Thisbe élete – önközükkel ontva vérüket – egy eperfánál ér gyászos véget. Az ő emlékükre engedik az istenek, hogy az eperfa eredetileg fehér gyümölcse bíborvörös dús lét érleljen.³⁶

Az eperfa bogyoínak fehér-vörös színeváltozása Sylvia Plath naplójában pár sorral lejjebb bukkan fel. „Az eper-

fa lárva-fehér termése levelek alatt vöröslük.”³⁷ A korábbi áthallások visszhangjában: a végzet fehér lapok leple alatt vöröslük. Képletesen szólva: a végzet lapjai vérel íródnak. A végzet úgy testesül meg, hogy felemészti, magába temeti a kivégzendő testét. Plath naplójában a lárva – *grub* – szótörténeti rokonságban állhat a sírral – *grave* –, a földre vájt üregbe történő temetkezéssel.³⁸ Ezt a lárva – a rossz szellem, kísértet, rém jelentésű latin *larva* – kitörölhetetlenül bevészte Plath elméjébe.

A halálos bénultságot előidéző révület bevésődése rémesen beszédes; különös hírt mond már az 1958. július 19-i bejegyzés elején. A költőnőt révült kiszolgáltatottságában gyilkos erőként a nemlétbe fordítják az „eveve fényes zöld rózsabogarak és narancsos légyölők & sikoltó fakopácsok”. Egyrészt: a rózsabogár az egyiptomi szkarabeusz hasonmásaként a mitologikus halálkultuszt eleveníti fel; a mérges gomba általános jelentéstöbblete a fehér pettyekkel ékesített szép kalapja³⁹ miatt a „mesés” halál képzetét társítja; a két halálos motívumot a rovarokkal és lárvákkal táplálkozó, nekik halált osztó fakopács követi. Másrészt: a halálkultuszt felelevenítő bogár és a fák halált osztó doktora szárnyas lényként öleli körül a mesés halál mérges gombáját. A mérges gombák jelesül általában piros képviselőjének – a légyölő galócának – rendszertani neve – *Amanita muscaria* – a naplórészletben szereplő többes számú utalás révén az *Amanita*, galóca nemzetség más, egyébként fehér tagjait is felöllelheti. Míg a légyölő galóca hatása – a mennyiség függvényében – a félálom-hallucináció-delírium-transz-halál fokozatait idézi elő, valóban mérges rokonai kisebb mennyiségben is biztos halálhoz vezethetnek. Ezek: *A. virosa* (hegyeskalapú g.),

²⁹ Sylvia Plath költészetében lehet jelentősége a visszhangszerűen és/vagy tükröződve oda-visszaverődő jelenségeknek. „Totem” című, 1963. január 28-i dátumozású versében a *foldíng mirror* [összecsukható, önmagába zárható tükör] kifejezést követi a tengelyesen tükröződő, vizuálisan és akusztikusan önmagába forduló, önmagába hajló, önmagába fojtott, önmagába temetkező, elmeállapotra vonatkozó kijelentés – I am mad –, amelynek egyes szám első személyű első hangja – [áj] – a sor közepén a pók középpontosan fordító eleme lesz – *s-pid*-er [áj] –, s ez által sorsfordító esemény részesévé válik: végül behalózza a halált. (Sylvia Plath: *Collected Poems*. Edited by Ted Hughes, London, Faber, 1981, rpt. 1982, 265.)

³⁰ T. S. Eliot: „Lines for an Old Man”. In T. S. Eliot: *Complete Poems and Plays*. London, Faber, 1969, rpt. 1978, 143. (Hivatkozás: ECP, oldal.) Tandori Dezső fordításában „Egy öregembernek”, Takács Ferenc jegyzetével, in T. S. Eliot: *Versék, Drámák, Macskák könyve*. Budapest, Európa, 1986, 131–132 és 450. (Hivatkozás: *Versék*, oldal.)

³¹ A. David Moody: *Thomas Stearns Eliot: Poet*. Cambridge, CUP, 1979, 21994, 183.

³² A 19. századi mondóka szövege (Roud Folk Song Index: 7882):

Here we go round the mulberry bush (Körbe körbe az eperfa,)

The mulberry bush. (Az eperfa,)

The mulberry bush. (Az eperfa.)

Here we go round the mulberry bush (Körbejárjuk az eperfát)

On a cold and frosty morning. (Egy hűs és fagyos reggel.)

(Tóta Péter Benedek fordítása)

³³ Eliot változatában az *eperfa* helyett *fügekaktusz* szerepel. (ECP, 85.)

Here we go round the prickly pear (Körbe körbe fügekaktusz)

Prickly pear prickly pear (Fügekaktusz, fügekaktusz)

Here we go round the prickly pear (Körbejárjuk a fügekaktuszt)

At five a'clock in the morning. (Minden reggel ötkor.)

(Vas István fordításában: *Versék*, 73)

Egyfelől a fügekaktusz elszigetelő tüskéi távol tarthatják az üres embereket a gyümölcstől, amelyben rengeteg mag az élet számtalan lehetőségét rejt, ám kibontatlanul mindkét fél élő halott, létük kiürül. Másfelől a fügekaktusz jelentésű *Prickly Pear* a Karib-tengeri Brit Virgin-szigetek egyik lakatlan tagja (földrajzi szélesség: 18,5 [18° 30' 0 É]; földrajzi hosszúság: –64.37 [64° 22' 0 Ny]).

³⁴ ECP, 83. Vas István fordításában: *Versék*, 71.

³⁵ Takács Ferenc jegyzete. (*Versék*, 443.)

³⁶ Publius Ovidius Naso: *Metamorphoses*, IV. 55–166. Pyramus és Thisbe történetét Ted Hughes is lefordította, s azt a kötetében az emlékezet számára hangsúlyos záró darabbá tette. Ted Hughes: *Tales from Ovid: Twenty-Four Passages from the Metamorphoses*. London, Faber, 1997. (HCP, 1036–1042.)

³⁷ *Journals*, 409.

³⁸ H. W. Fowler – F. G. Fowler: *The Concise Oxford Dictionary of Current English*. Oxford, Clarendon, 1951, rpt. 1956.

³⁹ A légyölő galóca kalapjának színárnyalata a pirostól a narancssárgán át a barnáig változhat. (V. ö.: Kalmár Zoltán – Makara György: *Ehető és mérges gombák*. Budapest, Natura, 1981, 137.)

A. ocreata (bocskoros g.), *A. verna* (ragacsos vagy fehér g.), *A. bisporigera* („kétszeresen is eluralkodó” = „holtbiztos”). A nemzetség e kisebb csoportja mindegyikének közismert neve: pusztító angyal, a halál angyala.⁴⁰

A halál angyalát előhívó galóca Plath naplójában a *toadstool*. Az osztrák származású anyától, és a bostoni egyetemen biológiát és németet oktató német bevándorló apától született Sylvia esetében azonban nem meglepő, hogy a *Todesstuhl* jelentése is áthallik.⁴¹ A halál angyala halálos tort ül a halál árnyékába került széken a halálkultuszt felelevenítő és a halált osztó két szárnyas lény társaságában. Olyan ez, mint lesz Plath 1962. november 14-i keltezésű verse, a „Halál és Tsa.”⁴² Ott is, mint itt: „Ketten, persze hogy ketten vannak.” Az egyiknek majd ott is csőre lesz, mint itt. Halál és társa ott a vers végére kikészít valakit.

A július 19-i naplórészbeli csőr a fakopácsé. A fakopács csőre vésőszerű. Ezzel faragja a fát, hogy annak, akit/amit ott talál, annak ura legyen a halál. A napló írója itt is kikészült; rajta vesz erőt, uralkodik el a halál, amint révületbe ejti őt a szárnyas lény, akinek a hatására a halál élménye a fásult testbe vésődik. Ettől a költőnő szárnyaszegett lesz műve terében, miként a korábbi naplórészlet szárnyatlan fatestű angyala Baskin műtermében. A két naplószemelvény analógiája különös angelológiát sejtet a szárnyatlan faangyal és a szárnyaszegetten fásult költőnő, a vésőcsőrű szárnyas fakopács és a fatesten vésővel kopácsoló Baskin, valamint a szegett szárnyú költői képzelőerő és a szobrász egyébként szárnyaló képzetét jellemző teremtőerő között. Az angelológiai analógia párjai közti különös viszony híre, hogy miként lesz az egyik a másikká, hogyan megy végbe az átalakulás, hogyan teljesülnek az átváltozások.

4. Angyal darabokból

Sylvia Plath képzelő- és alkotóerejét az egyébként inspiráló szellem kész mintái kikészítették. A második, július 19-i naplórészlet sorsfordító eseménye a halálos bénultságot élménnyé változtatta. A korábbi naplószemelvényben bevésődött révület vázaltszerű analitikus darabjai a július 19-i elmélyülő utóhatás következtében új életre keltik a költői véna véráramát. Az analitikus vázlat megelevenedő csontváz lesz, s az idomtalan tagok formásan ízesülő szövegtestet alkotó részek. Mintha Plath alkotói mozzanata megismételné és elővételezné Ezekiel végidőkre vonatkozó látomását a csontokkal teli mezőről: az Újjáteremtő a csontvázakba lelket ad, és felöltözteti őket inakkal, hússal és bőrrel (Ez 37,1–14). Sylvia Plath gyakorlatában a félkész darabokból így lesz pontos szótagszámlálással és precíz rímtechnikával kész a vers. Ez a vers a „Szobrász” és ajánlása „*Leonard Baskinnak*” szól.⁴³

To his house the bodiless
Come to barter endlessly
Vision, wisdom, for bodies
Palpable as his, and weighty.

Hands moving move priestlier
Than priest's hands, invoke no vain
Images of light and air
But sure stations in bronze, wood, stone.

Obdurate, in dense-grained wood,
A bald angel blocks and shapes
The flimsy light; arms folded
Watches his cumbrous world eclipse

Inane worlds of wind and cloud.
Bronze dead dominate the floor,
Resistive, ruddy-bodied,
Dwarfing us. Our bodies flicker

Toward extinction in those eyes
Which, without him, were beggared
Of place, time, and their bodies.
Emulous spirits make discord,

Try entry, enter nightmares
Until his chisel bequeaths
Them life livelier than ours,
A solider repose than death's.

(1958)

Hozzá jön, kinek teste
Nincs, cserélni vég nélkül
Jelenést, titkost, testre,
Mely, mint övé, átlényegül.

Papénál avatottabb
A kéz, ez idéz tűnő
Kép, fény, lég helyett inkább
Hú alakot, mely bronz, fa, kő.

Kemény, sűrű erű fán
Egy tar angyal ad formát
Gyér fénynek; kart karba fon,
Nézi, tömb-világa hogy olt

Ki pára-világokat.
De bronz holtaké a szín,
Rettentők, a testük rőt,
Nyomasztók. Testünk megrezzen,

⁴⁰ V. ö.: „destroying angel”. *Encyclopædia Britannica*. *Encyclopædia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica, 2011. Web. 02. Jun. 2011. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/159403/destroying-angel>>.

⁴¹ Megjegyzendő azonban, hogy a németben nincs ilyen szó, amely gombára utalna, akár mérgező, akár nem. Plath költészetében azonban többször felbukkannak német vonatkozású témák, illetve szavak („Daddy”, „Lady Lazarus” in PCP, 222–224, 244–247); ezek a versek is halált hozók.

⁴² PCP, 254–255. Az idézett kezdősor saját fordításom. A vers teljes szövegét Tandori Dezső fordította le: Sylvia Plath *Versei*, Budapest, Európa, 2002, 172–173.

⁴³ „Sculptor For Leonard Baskin”. In PCP, 91–92. Hivatkozás: (versszak/sor).

Kihuny a szemekben, mik,
Nélküle, koldusok mind:
Se tér-idő, se testük.
Sóvár, villongó szellemhad

Tör rá gyötrő álommal,
Véssen nekik örökül
Létet, mi egyre fennáll,
Nyugalmat a halálon túl.

(Tóta Péter Benedek fordítása)

Sylvia Plath versében az angyal él és cselekszik, sőt teremt (3/1–4/1). Mielőtt azonban az angyal önállóan megnyilvánulna, a testnélküliek titkos jelenését látjuk a testté lényegülés vágyával (1/1–4). A testnélküliek majd-hogynem angyalian tiszta szellemek, ha eltekinthetnénk cserekereskedelmi igyekezetüktől (1/2). Ezek a testnélküli szellemek lelkesítőleg hatnak. A szobrász keze papénál avatottabb szakrális cselekményt végez, eredeti teremtést teljesít be: a szellemeknek anyagtestet ad, az anyagokat lelkes lényvé teszi (2/1–4). Az inspiráció azonban kölcsönös: az ember a szellemet megtestesüléshez segíti, az anyagba öntött lélek pedig az embert különös lényévé, szobrászává, művészé avatja. Ez a kettős inspiráció az angyal soraiban egyesül: az alkotott alkot. Ezt az ideális csúcst, ha nem is rombolja le, de megingatja, hogy amennyiben a lélektelen anyagtömeg tekintetében nem tükröződik az ember, annyiban az ember visszaverődik a megsemmisülésbe (4/2–5/3). A vers végén a meg nem születés és a megsemmisülés ellen küzdő irigy és civakodó lelkek az élet rendjét a teremtéssel ellentétes kaotikus zűrzavarba fojtják (5/4–6/1). A kezdeti titkos jelenés (1/3) végül rémálommá válik (6/1). Ezen az állapoton a zárlat két szép, bár homályos paradoxonja – az élők életénél életszerűbb élet, a halálnál megingathatatlanabb nyugalom víziója (6/3–4) – sem segít, hiszen ez a vésőtől származik, amely ugyan élni segít, ugyanakkor ölni tud (6/2). Hogy az életbe lépés a halálba visz, az utolsó jambusból hallatszik, melynek emelkedő, hangsúlyos tagja a *death*, halál (6/4). A testetlen szellemek jövetelének, az angyal megjelenésének és a villongó lelkek lidércnyomásának vonulatát aláhúzza a lét-hívás–létrehívás–létezés–létbenveszélyeztetettség–lét-látszat–létvesztés drámai szekvenciája. Sylvia Plath 1958. július 19-én ezt röviden és személytelenül így rögzíti: „A megbízhatatlan szándék – az írás – halva született.”⁴⁴

A rímek világát érdemes megfigyelni Sylvia Plath kínosan pontos szótagszámláló és rímelésű verseiben. Ilyen például a „Szobrász” előtt írt, 1958. június 26-i keltezésű vers, az „Owl” (Bagoly). A négyes rím (*aaaa*) az

utolsó stórfában sérülni látszik, mert a második sor vége (*to*) nem illeszkedik a többi három sor végéhez (-y). Igen ám, de a második sor végétől visszszámított harmadik szó, ill. szótag végén ott a hiányolt, de keresett betű/hang (-y). A mintegy idejekorán megjelenő felelő rím a tartalmilag kifejezett (*fearfully*) rettenet szülte helyzetre válaszol kizökkenve a rím rendjéből.⁴⁵ Sylvia Plath egyébként az ekkor írt költeményeit később, 1959. április 23-án a „szánalmas halál-vágy” verseiként értékelte.⁴⁶ Noha ugyanitt a bagoly-versről azt állítja, hogy „lelkesezés és életöröm” jellemzi, ugyanakkor elkerüli figyelmét, hogy például az amerikai indiánok kultúrájában a bagolyhoz a halál is társul, és hogy ennek a szárnyas lénynek a háborzongató rikoltása hírt ér, mely után hamar áll be halál.⁴⁷

A „Szobrász” rímképlete a sorok utolsó hangjára – főként mássalhangzóra – szorítókozó váltakozó rím (*abab*), keresztírm.⁴⁸ A versszakok közül az első és az utolsó egyedi változat. Az elsőben a rímrend: KVKV.⁴⁹ Az utolsóban a rím összetettsége miatt négyes rím (*aaaa*), bokorrím kísért, ám a sorvégi -s-ek előtt váltakozó rend (*abab*) uralkodik: -r-, -th-, -r-, -th-.⁵⁰ Figyelmet érdemel még a harmadik és az ötödik versszak is. Ezekben a váltakozást erősíti, hogy míg minden soruk mássalhangzóra végződik, a második és a negyedik soruk két-két mássalhangzóval zárul. A legegyszerűbbnek a második és a negyedik versszak tűnik, melyek sorvégén csak egy-egy váltakozó mássalhangzó áll.⁵¹ Ha most a versszakok egymásnak történő megfeleltethetőségét vizsgáljuk, akkor azt kellene mondanunk, hogy az első és a hatodik versszak mutáns elemként keretbe foglalja a verset. A vers létre vonatkozó zaklatottsága azonban nem viselné könnyen az ilyen statikus lezárságot. Dinamikusabb, drámaibb, beszédesebb lehetne a következő vonatkoztatás: jelenések jövele (1.) és lidércnek nyomulása (6.), az avatott kéz tevékenysége (2.) és az ő hiánya (5.), az anyagban élő lélek (3.) és az anyagba holt lelkek (4.). Rímtechnikailag: egyszerű egytagú váltakozó (1.) és összetett kéttagú váltakozó (6.), egytagú váltakozó (2.) és kéttagúra bővülő váltakozó (5.), kéttagúra bővülő váltakozó (3.) és egytagú váltakozó (4.). Az így tengelyesen tükrözhető verstestet a következőképpen lehetne elvonatkoztatottan modellezni a versszakok sorrendjében: fehér (1.), fehér (2.), fekete (3.), fehér (4.), fekete (5.), fekete (6.). A tengelyes tükröződés miatt a színek teljessége és a színek üressége elnyeli, kioltja egymást. Különös hír. Olyan ez, mint az amerikai festő, Brice Marden egyik képe, az 1978-ban készített *Annunciation, Study I* („Angyali üdvözlés, első tanulmány”).⁵² A papíron grafitval és viasszal készült alkotás a következő sorozat látványát nyújtja: keskeny fekete /

⁴⁴ *Journals*, 409.

⁴⁵ *Journals*, 398, és PCP, 101–102.

⁴⁶ *Journals*, 477.

⁴⁷ Part I, Chapter 6, „Owls in Myth and Legend”, in Paul A. Johnsgard: *North American Owls: Biology and Natural History*. Washington, D. C., Smithsonian Institution Press, 2002.

⁴⁸ A rímkép-elemzésben a mássalhangzó, a konzonáns jele K, a magánhangzóé, a vokálisé V. A megjegyzések az angol szövegre vonatkoznak, szűkség esetén a magyar fordítás technikai részletei magyarázatot kapnak.

⁴⁹ A magyar fordításban: VKVK. A sorrend változott, az arányok változatlanok maradtak.

⁵⁰ A magyarban a váltakozást a sorvégi -l-et megelőző magánhangzók igyekeznek megközelíteni.

⁵¹ Ez utóbbi két részhalmoz esetében a magyar fordítás fogyatékos.

⁵² A kép a New York-i *The Museum of Modern Art* tulajdona <http://www.firstnationsfirstfeatures.com/collection/browse_results.php?object_id=38276>.

keskeny fehér / széles fekete / széles fehér // széles fekete / széles fehér / keskeny fekete / keskeny fehér. A tengelyesen tükröződő panelek kioltják egymást. A születés bejelentésével hírül adatik a halál.

Leonard Baskin angyaldarabjai Sylvia Plathból alkotó költőt teremtettek. Leonard Baskin szárnyaszegett angyaldarabjaiból Sylvia Plath épkezláb költői alkotást teremtett. A darabokban lévő angyal azonban – mint csak potenciális létező vagy pusztán lehetséges lény – a halál lehetőségéhez vezet, a halál potenciáljához, a halál helyzeti energiájához, a halálnak a teremtőerővel szemben is legyőzhetetlennek tűnő erejéhez. A teremtő magaslatok felé tartva Sylvia Plath részére nem létezik más, csak a nemlét mélye.

5. Madárból angyal hallal

Sylvia Plath írásai megmutatták már, hogy a fakopács, illetve a bagoly angyalhoz illően közvetíthet különös hírt. Leonard Baskin szobrai és metszetei, anyagai és szárnyas ragadozói egyaránt a halál és a rettentő lét különös hírét láttatják. Baskin és Ted Hughes között az ihlet kölcsönössége az 1957–58-as tanévben született. Később a képzőművészt a költő inspirálta és vizsett. Ez a lehetőség már Hughes első, díjnyertes kötetének első, címadó verséből kínálkozott: a héja „kerek anyagi szeme / szétzúzva” az esőben.⁵³ A szárnyas lény s az ember együtt éli át a halálos szenvedést. Egy 1959. januári, Baskinnak írt levélben Hughes megemlíti, hogy Baskin kiállításán a neki tetsző darabok között szerepelt „az Angyal” és „a varjúk – jelesül a metszet a dög-löttről [...]”⁵⁴ Akár tudattalanul is, ekkor foganhatott meg a majd 1970-ben kiadott kötet *A Varjú életéből és dalaiból*.⁵⁵ Hughes 1969. december 15-én emlékezteti is Baskint, hogy amit a főművének tekint, a *Varjú* az ő tanácsára született.⁵⁶ Ezért természetes, hogy Baskin illusztrációja jelenik meg a borítón: a madárijesztőnek is beillő vészmadár benyomását keltő ember-ragadozó-angyal.

Ted Hughes költészetében az ember-madár-angyal vízió azonban nem a Varjú-versekben jelentkezik először, és nem is utoljára. Hughest gyermekkorától kezdve kísérte egy szinte heti rendszerességgel visszatérő hattyú-angyal álom,⁵⁷ amelynek első költői lejegyzése az 1967-ben megjelent *Wodwo* című kötetben szerepel: „Ballad from a Fairy Tale” [Ballada egy tündérmeséből].⁵⁸ Második, végső változata az 1979-ben kiadott *Remains of Elmet* [Elmet emlékei] című kötet záró versként olvasható: „The Angel” [Az angyal].⁵⁹

In my dream I saw something disastrous.

The full moon had crashed on to Halifax.
Black Halifax boiled in phosphorus.
Halifax was an erupting crater.

The flames seemed to labour. Then a tolling glare
Heaved itself out and writhed upwards –
And it was a swan the size of a city!

Far too heavy for the air, it pounded towards me,
Low over Hathershelf.

And it was no swan.

It was an angel made of smoking snow.
Her long dress fluttered about her ankles,
Her bare feet just cleared the moor beneath her
Which glowed like the night-cloud over Sheffield.

Mother, I cried, O Mother, there is an angel –
Is it a blessing? Then my mother’s answer
Turned that beauty suddenly to terror.
I watched for the angel to fade and be impossible.

But the huge beauty would not fade.
She was cast in burning metal. Her halo
Was an enigmatic square of satin
Rippling its fringed edges like a flounder.

I could make no sense of that strange head-dress.

Till this immense omen, with wings rigid,
Sank out of my sight, behind Stoodley,
Under the moor, and left my darkness empty.

When I next saw that strange square of satin
I reached out and touched it.

When next I stood where I stood in my dream
Those words of my mother,
Joined with earth and engraved in rock,
Were under my feet.

(1967/1979)

⁵³ HCP, 19.

⁵⁴ *Letters*, 136

⁵⁵ Ted Hughes: *Crow. From the Life and Songs of the Crow*. London, Faber, 1970. Magyarul: Ted Hughes: *Varjú. A Varjú életéből és dalaiból*. Fordította Báthori Csaba, Budapest, Orpheusz, 1997.

⁵⁶ *Letters*, 300. Ted Hughes a Varjú-versek írása közben bizonyos abban, hogy költői pályája jó irányba tart. Ezt fivérének, Gerald Hughesnak 1969. október 27-én azzal indokolja, hogy valami olyan szokatlant, egyedileg különlegeset alkotott, amellyel mindenkin túltett, legalábbis Angliában és Amerikában. (*Letters*, 296.) Ez mintegy beteljesítette ifjúkori vágyát, hogy a legjobbakat is felülmúlja.

⁵⁷ Erről számol be Ekbert Faas: *The Unaccommodated Universe*. Santa Barbara, Black Sparrow Press, 1980, 139.

⁵⁸ HCP, 171–172.

⁵⁹ HCP, 492–493. A magyar fordítás azt a gyakorlatot igyekszik alkalmazni, amit Ted Hughes maga is hagyott érvényesülni, miközben Pilinszky János verseit ültette át angolra Csokits János segítségével; a fordítás a lehető legszorosabb szószertiséggel követi az eredetit. (V. ö.: Ted Hughes: „Introduction” [1975, 1986]. In János Pilinszky: *The Desert of Love, Selected Poems*. London, Anvil Press Poetry, 1989, 13.) Az esszé szövegében a hivatkozások az angol nyelvű versre vonatkoznak.

Álmomban valami végzetest láttam.

A telihold rázuhant Halifaxra.
A fekete Halifax foszforként égett.
Halifax kitörő kráter volt.

A tűz, úgy tűnt, vajúdott. Majd egy lidérces láng
Lökődött ki, vonaglott felfelé –
Egy hattyú volt, város méretű!

Túl nehéz a repüléshez, felém zuhant,
Alacsonyan Hathershelf fölött.

Mégsem hattyú volt.

Egy angyal volt füstölgő hóból.
Hosszú ruhája verdesett a bokája körül.
Csupasz lába épp csak súrolta lent a hangást,
Mely vöröslött, mint a felhő éjjel Sheffield fölött.

Anya, kiáltottam, Ó Anya, egy angyal –
Ez áldás? Erre anyám válasza
A szépséget rémséggé változtatta.
Vártam, hogy az angyal fénye, ereje vesszen el.

De a roppant szépség nem halványult.
Izzó fém formázta. Dicsfénye
Talányos szaténégyszög volt
Fodrozva rojtos szegélyét, mint egy lepényhal.

Nem értettem azt a furcsa fejdísz.

Végül ez a rettentő jel merev szárnyakkal
Lebukott a láthatáron, Stoodley mögött,
A hangás alá, és sötétségemet üresen hagyta.

Mikor újra láttam azt a furcsa szaténégyszöget,
Utána nyúltam s megérintettem.

Mikor ott álltam újra, ahol álmomban álltam,
Anyám szavai
Földdel egyesülve s kőbe vésve
A lábam alatt voltak.

(Tóta Péter Benedek fordítása)

Hughes a második, végleges változatban felhagyni lát-
szik a ballada egyik sajátosságával, a homályossággal. A
korábbi „Ballada” földrajzi neveit új taggal és részlete-
sebb leírással egészíti ki, s így a tünemény elhaladásának
útvonalát pontosítja, ugyanakkor képzelettel is követhet-
tőbbé teszi. A tünemény Halifaxból indul (Ny. h. –1.863;
É. sz. 53.725), elhalad a Hathershelf dülő fölött (Ny. h.
–1.961–1.968; É. sz. 53.723–53.719), érinti Stoodley

Pike-ot (Ny. h. –2.042; É. sz. 53.714), majd mögötte –
mégiscsak a balladai homályban – eltűnik, lebukik a vers-
ben meg nem nevezett Todmorden (Ny. h. –2.096; É. sz.
53.713) irányában. Az égi tünemény elmozdulása kelet-
nyugati viszonylatban körülbelül 0.233 fok, észak–déli
viszonylatban pedig 0.012 fok. A GPS által is használt
szabványosított földi koordinátarendszer, a WGS 84 ada-
tai szerint a versben leírt látvány villanásnyi lehetne, ám
az álombeli vízió a hasító élményt hosszan tartó és mély-
re húzódo tapasztalattá teszi. Ez a földfelszínre vetített
alig 15 kilométernyi szakasz Sheffield (Ny. h. –1.469; É.
sz. 53.385) felől nézve szembeötlően hegyes, körülbelül
15 fokos szöveget fog be. A vízió elbeszélője azonban más-
honnan érzékeli a látomást, ahonnan ez szembeszökőbb,
s számára a sheffieldi effektus mintha csak háttérre feste-
ne, s így minden fényesség ellenére a nézőpont is balladai
homályban marad.

Az imént vázolt távlat egy az éppen kijelölt szaka-
szon túl Sheffield átellenében kereshető pontban loka-
lizálható. Ez a hely két vízfolyás – a Calder folyó és a
Cragg patak – találkozásánál, a nevében mitológiát sugal-
ló Mytholmroydban található. Történetesen itt, az Aspinall
Street 1-es szám alatt (Ny. h. –1.980; É. sz. 53.731) szü-
letett Ted Hughes a Herkules (görögül Héráklész) csillag-
képtől fényét nyerő Tau Herculid meteorraj felfedezésének
évében,⁶⁰ 1930. augusztus 17-én, a csillaghullások idején.
Ez a pont szinte azonos (0.117 fok, illetve 0.116 fok) távol-
ságra van Halifaxtól és Todmordentől, a jelenség belátott
pályájának kezdő és feltételezhető végpontjától. A költő
gyermekévtörténete különös, szinte mesés módon illesz-
kedik egy akaratlanul is kitüntetett időhöz és helyhez.

Ted Hughes gyermekkorát sok mese járta át. Részben
erre utalhat egy 1957. májusi levelében, amikor díj-
nyertes kötete kapcsán bátyjának, Geraldnak édesany-
juk „tündérmesébe illő álmait” beteljesülését említi.⁶¹ A
Németországban megjelenésre előkészített kötete szer-
kesztőinek 1997. november 7-én azt írta, hogy édesany-
ja „szenvedélyesen romantikus” ember volt, akinek a sza-
badságról szőtt álmait Brontë-hatás jellemezte, és aki
a vad szabadságot jelentő álmaival telítette a nővérét,
Olwynt és őt.⁶² Édesanyjuk történeteket is talált ki szá-
mukra, amikor kicsik voltak, sőt arról is beszámolt nekik,
hogy korán elhunyt nővére, Miriam (1896–1915) szelleme
időnként megjelent számára.⁶³

Édesapja, William Hughes szintén sokat mesélt fiá-
nak. Sylvia Plath édesanyjának és testvérének írt levelé-
ben 1960. augusztus 22-én Ted Hughes feleleveníti, hogy
Sylvia az első világháborús élményeiről meséltette apó-
sát, akinek az elbeszélése azt sugározta, hogy a múlt élő
és jelen valóság.⁶⁴ Egy 1991. március 15-én írt levelében
Hughes úgy találja, hogy az 1950-es években – részben az
édesapjától gyerekkorában hallott történeteknek köszön-
hetően – az Első Világháború volt a legsajátabb élmé-
nye, sőt mitológiája.⁶⁵ Gyermekkorára színhelyére, a West

⁶⁰ P. A. Wiegert – P. G. Brown – J. Vaubaillon – H. Schijns: „The Tau Herculid meteor shower and Comet 73P/Schwassmann-Wachmann 3”. *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society*, 361 (2005) 2, 638–644. Ez talán nem teljesen érdektelen adat, hiszen Ted Hughes horoszkópok felállít-
ásával is foglalkozott. (*Letters*, 39, 44, 51, 78, 94, 96, 97, 113, 266, 360, 456, 497.)

⁶¹ *Letters*, 98.

⁶² *Letters*, 699.

⁶³ Terry Gifford: *Ted Hughes*. London, Routledge, 2009, 8–9. „Anyám” és Miriam együtt jelenik meg az „Anniversary” című versben. (HCP, 854.)

⁶⁴ *Letters*, 169.

⁶⁵ *Letters*, 593.

Yorkshire-i Calder-völgyre azzal a benyomással emlékezik, hogy az egész térség az Első Világháborút gyászolja.⁶⁶ Az édesapjától örökölt emléket osztja meg Fay Godwin fényképéssel; az ő fotói voltak tárgyi ihletői az Elmet emlékeit idéző kötetnek. Azt írja neki Hughes 1976. július 4-én, hogy az ipari forradalom pusztítása után a pusztulásnak indult ipari létesítmények borzalmaival a Calder völgyében az Első Világháború pecsételte meg, amikor a frontra hurcolt férfitömegek lemészárlása után csak a megalázottság és a kilátástalanság érzete borult a térség fekete épületeire Todmordentől Halifaxig.⁶⁷

Az első világháborús örökség része az az információ is, hogy az angolok alkalmazták először hadászati céllal a fehér foszfort, amely húsz fokos levegőn már lobban, harminc fokos levegőn magától meggyullad, képes légszomjat, eszméletvesztést, csontig hatoló mély égést és halált okozni. Bár görögös névalakja – phosphorus – az esthajnalcsillagot jelenti, latin névváltozata – Lucifer – borzasztó következményeket sejtet.⁶⁸

A látomás Halifax városához kötött kezdetének apokaliptikus színezetét tovább árnyalja a pokoli sugallat, amiről a gyermek Ted Hughes is értesülhetett a szellemidéző történetek között: 1938-ban a halifaxi késelő tartotta rettegésben a várost. Az év végére azonban kiderült, hogy sötét erők vették rá az állítólagos áldozatokat, hogy önmaguk ejtsenek félelmetes sebeket saját magukon. Az angol irodalom történetéből ezért helyénvaló utalásként hallhatja az ember a John Taylor (1578–1653) költő tollának tulajdonított „Kolduslitánia” fohászatát: Halifaxtól és a pokoltól ments meg, Uram, minket!

Ebben a pokoli közegben kél a nehézkesen gyúló tűz lángjából az esetlen hattyú. A hattyú Ted Hughes életművében nemcsak ebben a versben és Halifax felől közeledik, hanem „Az angyal” című verset közvetlenül megelőző versből, „Heptonstall temetőjéből” [„Heptonstall Cemetery”] is (Ny. h. –2.0223; É. sz. 53.731).⁶⁹ Sötét hattyúk egész családja emelkedik fel, akik óriás szárnyukkal nehézkesen verdesve alacsonyan szállnak nyugati irányba, a Heptonstall temetőjéből is látható Stoodley Pike felé.⁷⁰ Az egyik hattyú neve Edith, mint Hughes édesanyjáié, egy másik hattyú neve Sylvia, mint Hughes első feleségéé. Mindketten a hattyúkra általában jellemző monogám házasságban éltek, s haltak, s úgy tűnik, Sylvia a halált magára is vette érte.

A beszélő a tizedik sorban rájön, hogy nem értette meg a jelenést. Nem jelképes hattyú, hanem ítélő angyal zuhan

feléje. A látvány hava természetének ellentmondó, a fehér foszfor fehér lángjából keletkező fehér füst égető ítélete felperzseli az erikafélék virágja színével a földet,⁷¹ és a gyermekkori nyomasztó élmény, az 1940. december 12-i és 15-i éjszakai bombázás, a fegyver- és lőszergyárakat pusztító Sheffield Blitz emléke felégeti az eget.

A vers központi magja a 15–18. sorban szinte meghasad és átrendeződik. Az egyébként rímtelen és egyenetlen szótag-, illetve sorszámú költemény itt keretesen ölelkező – *abba* – rímbe rendeződik, ám a khiasztikusan kereszteződő belső alakzatban az anya 2. sorvégi válasza (*answer*) a 3. sor elején átváltoztatja (*turn*) a 2. sor elején említett, a leány-angyal által ígért szépséget biztosító áldást (*blessing*) a 3. sor végén rémséggé (*terror*). Ez az ellenpontos szimmetria félelmetes szimmetria. Ezt hozta az angyal, illetve ez történt az angyallal.

A vers középpontjának kompozicionális rituáléja 1979-ben mintha azt celebrálná, amit a Hughes-életműben a kezdetek óta folyamatosan alakuló Shakespeare-tisztelet majd 1992-ben kateketikus értékű szertartáskönyvként, a magánmitológia szentírásaként megjelentetett *Shakespeare és a teljes létezés Istennője* taglal.⁷² Az Istennő kettőségei egysége. Ő az Alvilág Istennője és a Jóságos Szeretet Istennője, aki az Anya és a Szent Ara. (THSH, 12.) Ted Hughes ezt a modellt vizsgálja Shakespeare versei és drámái tükrében. Hughes úgy látja, hogy az Avoni Hattyú életműve az Istennő szenvedéseit jegyzi fel. Ilyen értelemben a szerző nagyszerűségének a titka az, hogy az elvesztett ügyért adja életét tanúságtételül, amiből az élethosszig tartó türelmes erőfeszítés fakad, hogy megmentse az Asszonyt, az Istennőt. (THSH, 90.) Mindeközben el kell viselnie, hogy a Pokol Királynője a Rémség (*Terror*) Királynője. (THSH, 223.) Ennek a pokoljárásnak, poklokra történő alászállásnak kiemelkedő példája, amikor Hughes filológiai rávilágít, hogy Shakespeare a *Lear királyban* a „szív szorongását” és az „anyát” azonosítja. (THSH, 273.) Ted Hughes angyal-versében, annak szíve-közepében ilyen értelmű azonosulás mehet végre: a szülőanyáié és a szülőtársé, az áldásos szépsége és a rettentő rémsége.

Ezzel a kettős egységgel vonul tovább az angyal ropant szépsége, melynek hagyományosan kör alakú dicsőfénye most legalább az egyik oldalán tört fényű szaténnyegyszökgént jelentkezik. Megtört a fény a beszélő költő megengedő beismerése nyomán: ez lenne Sylvia Plath szem-

⁶⁶ V. ö. Ted Hughes „The rock” [A szikla] című, rádióban elhangzott szövegével, amely 1963. szeptember 19-én jelent meg nyomtatásban (*The Listener*, 70, 421–423.); ezt idézi: Nick Bishop: *Re-Making Poetry: Ted Hughes and the New Critical Psychology*. New York, St. Martin Press, 1991, 206.

⁶⁷ *Letters*, 379.

⁶⁸ V. ö.: „Hogy is hullottál le az égből, te fényes csillag, hajnalnak fia? [...] Az alvilágba zuhantál alá [...]” (Iz 14,12–15) „Lucifer” a megszólítás a Vulgata szövegében.

⁶⁹ HCP, 492. Sylvia Plath 1956-ban írt „November Graveyard” című verse a heptonstalli temetőről szól, ahol 1963-ban el is temették. (PCP, 56.)

⁷⁰ A 400 méter magas Stoodley Pike a 200 méter „magas” Todmorden előtt tornyosul egy körülbelül 37 méter magas emlékművel, amelyet 1854-ben terveztek és a krími háború végén fejeztek be 1856-ban a Napóleon legyőzésére utaló építmény helyén.

⁷¹ Sylvia Plath az 1956 őszi Yorkshire-ben tett kirándulásukról édesanyjának szeptember 2-án írt levelében többször említi, hogy a vidék az erikaféléktől vöröses. (*Letters Home*, 269.)

⁷² Ted Hughes: *Shakespeare and the Goddess of Complete Being*. London, Faber, 1992. (Hivatkozás: THSH, oldal.) Az idáig vezető út főbb állomásai:

(1) „Elolvasom az összes Shakespeare-t [...] Ez egy tudatos terv.” (1957. július 22. *Letters*, 105.)

(2) „A nagy téma: jegyzet Shakespeare-ről” Ted Hughes bevezetője az általa szerkesztett Shakespeare-válogatáshoz. (*A Choice of Shakespeare's Verse*. London, Faber, 1971.)

(3) Egy új „Jegyzet” az új és kibővített Shakespeare-válogatáshoz. (London, Faber, 1991.)

(4) Ted Hughes és Donya Feuer, a stockholmi Királyi Drámaszínház igazgatójának levelezése, körülbelül 1976-tól, különösen is 1990 és 1992 között.

fedője.⁷³ A költői látomás azonban továbbmegy: a fejdísz a tengerfenékre száll a lepényhal hasonlata súlyánál és erejénél fogva.⁷⁴ A metaforikus szatén-négyszög-dicsfény balladás talánya a tengermélyi homályban lebegő lepényhal hasonlatában kínál megértést, bár a vers beszélője most a vers végétől számított tizedik sorban döbben rá, hogy nem érti a jelet. Nem érti, hiszen a lepényhal mint lapos hal németül *Plattfisch*. „Értetlenné, / süketévé tett a nyelve – a német, / túl az én hullámhosszomon.”⁷⁵ Sylvia Plath édesapja a családnevét az amerikai letelepedés után változtatta meg; születésekor a németországi (ma lengyelországi) Grabowban bejegyzett neve Otto Emil Platt volt.⁷⁶

A lepényhal a *Pleuronectiformes* rendjébe tartozik. Testét szinte teljesen körbeszegi rojtosnak tűnő uszonya. Testének fehér felével a tengerfenékre lapul, s ott álcázza magát. Görög eredetű latin neve életmódját írja le: az oldalán úszik. Az úszást meghatározó mód (*pleuron*) külön figyelmet érdemelhet a költő sajátjává váló mitológia világában.

A görög mitológiában az ábrázolások szerint pásztor vagy vadász Endymion és Seléné, a Holdistennő egyik távolabbi leszármazottja Pleuron, akiről egy várost is elneveztek.⁷⁷ Pleuron még távolabbi leszármazottai és a beházasodottak között találunk olyanokat, akiknek a története analógiás vonatkozásba hozható a Hughes-Plath házaspár tragikus történetével. Például Meleagros a női vonzerő rabja lett,⁷⁸ és több nővel hozható kapcsolatba Diomédész is,⁷⁹ akit anyai szeretettel pártfogolt Athéné,⁸⁰ akinek a neve mögött a hold rejlik,⁸¹ továbbá Meleagros húga volt Déianeira, aki Héraklész felesége lett.⁸²

Miután Meleagros az Alvilágban megkérte Héraklészt, hogy vegye el hűgát, Héraklész elment Pleuron vidékére, ahol Déianeira élt két folyó, az Akhelóos és az Euénos között. Déianeirát egy erőszakos kérő zaklatta, a holtak birodalmával is kapcsolatban álló Akhelóos folyamisten. „Bikaként pályázott rá, kígyóként és bikafejű emberként, mint egy második Minótauros.”⁸³ A Déianeiráért

vívott küzdelemben Héraklész letörte Akhelóos szarvát. A szarvától megfosztott Akhelóos mint bikafejű férfi tar fejével úgy jelenik meg, mint a lesutult bika, németül *Platthirsch*. A néhai Otto Platt felrémli alakjával küzd Ted Hughes a minotaurusz-versekben, melyek közül az első nyitó képe az asztallap, németül a *Tischplatte*.⁸⁴

Amikor Héraklész számtalan szeretője után Déianeira vissza akarta szerezni férjét,⁸⁵ a Nesszosz vérével bűvölt inget küldte neki. Miután azonban Déianeira felfogta, milyen kínokat okozott férjének, öngyilkos lett. Héraklészt csak a halál váltotta meg a Déianeira által szőtt inggel magára vett kínjaitól. Ezzel a mitológiai analógiával a háttérben szinte angyali időzítés, hogy első felesége, Sylvia Plath öngyilkossága, 1963. február 11-e után 35 évvel később az ő emlékéét idéző *Születésnap levelek* megjelenését, 1998. január 29-ét követően, a volt feleség születésnapja, október 27-e után egy nappal, október 28-án halt meg Ted Hughes.

Ted Hughes teljes létezéséről írt monográfiájában a Pleuronektidák, illetve a Hérakleidák közé Antonius, a „római Herkules”⁸⁶ sorolható, akit a Plutarkhosz által megőrzött ősi hagyomány Herkules fia, Anton leszármazottjának tart.⁸⁷ Hughes angyal-versének kezdetével könnyen rokonságot kínál Antonius szava: „jó csillagom / Letért útjáról s fényét a pokol / Mélyére szórja.”⁸⁸ Fontosabb azonban, hogy Hughes angyal-versének zárata és Hughesnak az *Antonius és Kleopátra* drámájára vonatkozó megállapításai között fedjük fel a lehetséges kapcsolatot. Ennek érdekében Hughes szövegére hagyatkozom. Azt szeretnénk tehát megközelíteni, hogy az anya angyalra vonatkozó balladai homályban maradó szavait (el)hallgató és az anyafigurával együtt látott angyaljelenségről beszélő személy szavai mennyivel és hogyan válnak érthetőbbé azáltal, hogy megismerjük, mit gondol Hughes Antoniusról és Kleopátráról.

„Antonius és Kleopátra túljutnak tragikus sorsukon (és halálukon) azáltal, hogy egy pontosabban meghatá-

⁷³ Ezt fedi fel Leonard M. Scigaj (*Ted Hughes*. Boston, Twayne, 1991, 117–118.), ezt erősíti meg Ann Skea („Regeneration in 'Remains of Elmet'”. In Keith Sagar (ed.): *The Challenge of Ted Hughes*. New York, St. Martin Press, 1994, a 9. jegyzet a 128. oldalon) Ted Hughes 1984. november 3-én írt levelére hagyatkozva: „És igen, a szatén az volt, amit Ön sejt.” (*Letters*, 491.)

⁷⁴ Ted Hughes írt egy „Lepényhalak” [Flounders] című verset, amely 1998-ban jelent meg (*Birthday Letters*. London, Faber, 1998, 1084–1085. [Hivatkozás: BL, oldalszám.]; Imreh András fordításában: *Születésnap levelek*. Budapest, Európa, 2001, 74–75. [Hivatkozás: SzL, oldalszám.]), de amelynek élménye az 1957–59-es amerikai tartózkodás idejére esik. Sylvia Plath 1959. június 6-án, szombaton említ lepényhalakat (flounders) és 10-én, szerdán egy lapos halat (flat fish). (*Journals*, 491 és 493.)

⁷⁵ Sylvia Plath apakomplexusával küzd Ted Hughes „Az asztal” [The Table] című versében. (BL, 138–139. A részlet saját fordításom. A teljes vers G. István László fordításában: SzL, 152–153.)

⁷⁶ Connie Ann Kirk: *Sylvia Plath: A Biography*. Westport, CT, Greenwood Press, 2004, 9–10.

⁷⁷ Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest, Gondolat, 1977, 131 és 431. (Hivatkozás: Kerényi, oldalszám.)

⁷⁸ Kerényi, 263–264.

⁷⁹ Robert Graves: *A görög mítoszok*. 1–2. kötet, Budapest, Európa, 1970, 2:447r és 472h. (Hivatkozás: Graves, kötet:oldalszám a bekezdés betűjével.)

⁸⁰ Kerényi, 395.

⁸¹ Kerényi, 87.

⁸² Kerényi, 313–316.

⁸³ Kerényi, 313.

⁸⁴ BL, 120. G. István László fordításában: SzL, 132. És: „The Minotaur 2” in HCP, 1178.

⁸⁵ Graves 2:316b.

⁸⁶ William Shakespeare: *Antonius és Kleopátra*. Ford. Vas István, in *William Shakespeare Összes Drámái*, III. *Tragédiák*. Budapest, Európa, 1988, 853. Hivatkozás: AK, oldalszám.

⁸⁷ Charles W. Eliot (ed.): *Plutarch's Lives*. Part 12, Harvard Classics, tr. by John Dryden, corr. and rev. by Arthur Hugh Clough (New York, P. F. Collier & Son, 1909), Kessinger Publishing, 2004, 336. A magyar szövegváltozat szerint „az Antoniusok Antótotól” származtak. (Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok*, Második kötet. Budapest, Osiris, 2001, 679.)

⁸⁸ AK, 924. V. ö. John Wilders (ed.): *Antony and Cleopatra*. The Arden Shakespeare, London, Routledge, 1995, 3.13.150–152. Hivatkozás: AC felvétel. Ezen sor. Ezt már Hughes idézi. (THSH, 310.) Az apokaliptikus érzet itt is egyértelmű a Jelenések könyve alapján: „Az ötödik angyal is megfújta harsonáját. Erre egy csillagot láttam, amint az égből a földre zuhant. Nála volt az alvilág kulcsa. Megnyitotta az alvilágot [...]” (Jel 9,1–2a)

Péter László műve

rozott, magasabb metafizikai szintre emelkednek, ahol az evilági szenvedések megváltást nyernek.” (THSH 298) „Shakespeare ezt [...] azáltal éri el, hogy a valós tragikus szintet az emberi szenvedés tovább nem egyszerűsíthető képévé teszi, amit a transzcendens szint isteni követelménye elvár.” (THSH, 298–299) „Ebben az értelemben Antonius és Kleopátra ugyan fizikailag meghal, lelkiileg azonban újjászületik, tragikus vétségeik megváltást nyernek.” (THSH, 299) „Ami tragikus és ami transzcendens, tárgyiasítják egymást.” (THSH, 299) „Shakespeare [...] egyesíti a főhőst és a Nőalakat az Isteni Szeretet transzcendens szintjén.” (THSH, 299) „Bár az eseménysor végül elpusztítja őket fizikailag, és szeretetüket szenvedésnek teszi ki, amennyire csak a halandók szeretete szenvedni képes, ők mégis túljutnak ezen. Ily módon [...] tragédiájuk története transzcendenciájuk történetévé lesz. [...] [A]z eseménysor azt mondja, hogy a mű tragédia; a nemes római Herkules elkerülhetetlen, zsákutcába torkolló megsemmisülése a megalkuvó afrikai királynő iránti elvakultsága miatt. A drámai költészet azonban ennek az ellenkezőjét mondja: a mű teofánia, ami a szeretetisten felszabadulását [...] és a Szeretetistennővel történő egyesülését adja elő a tragikus elválasztottságot felülmúlva.” (THSH, 302)

„Omljon hát a Tiberisbe Róma
És vele a birodalom minden íve!
Ez itt az én világom. Pusztá már
Minden királyság, ez a trágyaföld
Állatot, embert egyképp jóllakat:
Az élet nemessége éppen az (*megöleli [Kleopátrát]*),
Ha ilyen pár tehet ilyet [...]”⁸⁹

Bár Antonius úgy mondja ezt, mintha jobb szerette volna sose látni Kleopátrát, és Kleopátra mintha képmutatással vádolná őt, ez mégis Antonius elemi létezéséről beszél: döntést hoz, és a szerint él, ami végső sorsa lesz. Mintegy megszabadul önmagától, tudniillik a római hadvezértől, és elfogadja az egyiptomi („gypsy”) Kleopátra emberi gyarlóságait, szereti mindenek ellenére ’teljes, feltétel nélküli’ szeretettel. Ez a Nagy Istennő párjának az

’isteni’ szeretetbeszéde. Ebben a bensőséges viszonyban szeretetük felülemelkedik minden morális megosztottságon, és felülmúlja a tragédiát. Ez emeli ki őket a fizikailag sújtó tragikus sorsból. (V. ö.: THSH, 314)

Így – felülemelkedve – mondható, hogy „Anyám szavai / Földdel egyesülve s kőbe vésvé / A lábam alatt voltak.” Aki itt és így beszél, az Kleopátra – „az *apjáról* híres” – fölé emelkedik, s az ő számára az angyali Nőalak „Kleopetra” lehet – „a sziklaszilárdságáról híres” alap, aki alapvető állóképességet, megingathatatlanúságot biztosít. Ebből az alapállásból kiindulva az angyal ugyan lebukhat Todmorden – a népies helynévmagyarozat szerint a „halálnak halála” – irányába, ám innen – akár a heptonstalli temetőből is – nézve „a legrosszabbakból is valami jó lehet, és a halálosan negatív dolgok is dicsőséges pozitívummá válnak”, mint affajta *születésnap levelek*.⁹⁰

6. Angyalom: kegyelem

Akarva-akaratlan, tudva-tudatlan Leonard Baskin, Sylvia Plath és Ted Hughes nagyon sokszor különös, talányos, darabos hírt jelentettek egymás számára. Hol észrevéve, hol észrevétlenül, fizikai valójukban s testi jelenlétük hiányában is egymás életébe ágyazódtak. Olykor homályban hagyva, olykor élesen bevilágítva döntéseiket, sorsuk fordult egyet-egyet verődve és visszaverődve. Egyedi életük és haláluk természetesen rendkívüli módon emlékezetes üzenetet hozott előbb vagy utóbb irgalmatlanul, de ebben állt a kegyelem. Még akkor is, ha az angyal végül bánkódásra adta a fejét.⁹¹

Az angyalokról tudunk, de nem ismerjük őket – mindegyik mindig más. Nem tudjuk, kik az angyalok, de felismerhetjük őket – bármelyiket bármikor. Az angyalok adottak – megismerésük adódik. A feladat megoldása az adott figyelem – mindig, mindenütt. Bárkiben, bármiben, bármikor, bárhogyan megjelenhet egy angyal. Éberek legyünk, hogy a jele, a jelenése, a jelenség jelentése megadassék számunkra. Ez az angyali üdvözlés. A kellő pillanatban. Akár az utolsóban. És akkor az lesz az első. *Kegyelem!*

⁸⁹ AK, 840. V. ö.: AC 1.1.34–39.

⁹⁰ V. ö.: *Letters*, 718.

⁹¹ Leonard Baskin: „Grieving Angel for TH” <<http://bishopgallery.net/dynapage/IP64.htm>> Bronz féldombormű, 1999.

HALMAI TAMÁS

„Ki lámpást hordoz test gyanánt”

Gergely Ágnes angyalai

„Az ember valójában olyan angyal, aki megháborodott, gondolta Joe Fernwright. Valaha mindenki igazi angyal volt, s mivel akkoriban lehetett választani a jó és a rossz között, nagyon-nagyon könnyű volt angyalnak lenni. Aztán valami történt. Valami elromlott, eltörött vagy meghibásodott. És attól kezdve kénytelenek voltak nem a jó és a rossz, hanem két rossz között választani, amibe beleőrültek, s ezért ma mindenki ember.”

Philip K. Dick: *Galaktikus cserépgyógyász*

„Mindnyájan holt csillagok hamujából lettünk.”

John Polkinghorne: *Egyetlen világunk*

1

Hogy tudomásunk van róla: az esztétikai és az etikai gondolkodás mozdulatai összeigazíthatók, jelentős részben a nyugatos–újholdas vershagyománynak köszönhető. Azért pedig, hogy e poétikai tradíció máig eleven alakulatokban létezik irodalmunkban, nem csekély mértékben illeti hála Gergely Ágnes (1933) életművét. Lírai, műfordítói és értekező prózai munkásságát egyaránt.

Gergely Ágnes költészete már első verseskötetében (*Ajtófélfámon jel vagy*, 1963) készen állt a műves tanúságtételre. S azóta, kötetről kötetre megújuló érvénnyel, szakadatlanul s gazdagon tanúskodik a szép és a jó igaza mellett, rendíthetetlen kitartással mutatva föl a kultúrává formált élet, a mágiává emelt beszéd, az igazsággá tisztított gondolat hatalmát. A világháború és a holokauszt történelmi tapasztalata verseit nem az elhallgatás közelébe sodorta, nem is a parttalan kísérletezés terepévé tette: Gergely Ágnes poétikája a szellem- és irodalomtörténeti hagyományokhoz az erkölcsi súlyokat hordozó művészet felelősségével keres mindig új utakat. (Báthori Csaba vallomása közös olvasástapasztalatunknak ad hangot: „Gergely Ágnes versei visszaadják azt a hitemet, hogy a líra nem hal meg”.)

Költeményeinek metafizikus hajlamairól vall, hogy oly igen lényeges szerepben, jól-lehet nem túljátszott módon tűnik föl bennük az *angyal* motívuma. Transzcendens közvetítőként, túlvilági hírnökként – egyszersmind a kreatúra bukásában részvétellel osztozó égi lényként (avagy egy ilyen minőség spirituális szimbólumaként). Az alábbiakban nem többre, csupán arra vállalkozunk, hogy néhány szöveghely megidézésével példázuk az angyal-toposz jelentőségét Gergely lírájában. (Forrásunk a költő gyűjteményes kötete: *Útérintő. Összegyűjtött versek*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.)

2

Néhány versben csupán alkalmi motívumnak tetszik, hangulati elemként hat, utaló szerepet tölt be az *angyal*. A városi scenikát igézik elevenebbre egy téren a Szentháromság „elgyötört barokk / angyalai” (*Kisváros*; 1961). A családi emlékezet szeretetteljes intimitását fokozza az „angyalarc”-metafora mondatzáró nyomatóka egy következő szövegben: „Három lány a mezőn fűvet szed, / de köztük szépnyám a legszebb: / a juhok is köré legelnek. / Pap, orvos, tanár neki hódol, / s a boltoslegény is a boltból. // Van zsebkendője neki halmaz, / igazságot sosem tilalmaz, / költőhöz szól: »Törvényt fogalmazz!« / És hallgat aztán áhítattal, / fodros kötőben, angyalarc-cal” (*Árnyékfehér. Dagerrotip*; 1995). S három hasonló további példa, más-más érzelmi fokon: „Ki áll be örült kertészinak? / A bölcs, az angyalok karából?” (*Sinfonietta*; 1993). – „...orgona szól a majdnem-teliholdban / Moszkvától Párizsig, Rekviem,

Kaddis, / Űrangyala-imádság” (*A Café de Lutèce-ben*; 1993). – „Sín, sorompó és gravitáció / nem több mint kóbor portugál hajó, // mit elborít a rabszolgák hada. / S ott kinn vigyáz a Halál Angyala” (*Szárnyasoltár 2. Egy kapualjhoz*; 2005).

A költőtől nem idegen játékos könnyedség egy helyütt az *őrangyal* toposzát hívja segítségül a kérdező retorika elmélyítéséhez: „Északon senki nem hideg, / bukdácsolnak a delfinek: // »Őrangyal küldte, zord rokon, / mit keres itt, a fjordokon? // Igaz-e, hogy hazája kő, / alóla nő a lucfenyő, // az emberekben van a kincs, / és a hegyekben a gerinc?»” (*Utazás Euráziában*; 1968). Ellentétes érzelmi töltetet hordoz az a vers, amely baljós álomi jelenetezésből bontja ki a mesék valóságnál igazabb ontológiáját: „Holdtöltek, azt mondják, van egy vásár, / hol embert adnak, embert vesznek. / A hasadékon túl, a hegyen is túl / az angyalok hajókat delejeznek. [...] Ahogy a tejből felhulámzik a tenger. / Ahogy a vasaló paraszán ők jeleznek. / Ahogy az angyal elfordul, mert nem lehet / nézni, mikor gyereket sebeznek” (*A havasokról*; 1999).

A tapasztalati valóság lírai átszellemítése kedvelt eljárása Gergely költészetének. Mit jelenthet a lepke és az angyal által megtestesített létszintek között élni? Íme: „Egy lepke jár a balkonon; / kinn angyal jár a kertben. / Ki lámpást hordoz test gyanánt, / érintetetlen. // Az egyik verdes, mint az ég. / Időbe-zárt a másik. / Halált visel, ki közbül áll. / Csak ő sugárzik” (*Erkölcsei levelek. A fény természetéről*). Egy másik emlékezetes angyal-vers szövegszervező elvét a galamb–angyal-motívumpár, illetve a születés–halál-dichotómia („angyali üdvözet” vs. „galambtetem”) adja, benne a szent és a profán *egyvetlent alkotó* kettőségével: „Egy angyal jött a kertbe. / Két szárnyát zizegve / lecsatolta. Kicsiny két talpa / madárkaparással tapadt az / idegen betonon. [...] Szétbonthatatlan / részecskék zuhogják, góg! egy dobbanás, / és több vagy magadnál, glóriás semmi, / akár az angyalok! [...] Hát íme! Csak egy mozdulat...! / Csak annyi – és addig bírd. A hitszegélyig. // Angyal jött a kertbe. [...] Joga van, hogy harangszót halljon / s mindvégig gyanútlan legyen” (*Angyali üdvözet, galambtetem*; 1983).

A költői életműből puhán ragyognak ki azok a szöveghelyek, amelyek az angelológiai létlélményt mint a *konkrét találkozás* katarziszát viszik színre: „...vigyél, mondom az Angyálnak, vigyél” (*Keats/Szabó Lőrinc egy sorára*; 1996). – „Ha angyal jön, elvágólag repül” (*Üzenet Alaszkába*; 1996). – „Szól a *De profundis*. // De vályogházba belép-e az angyal? [...] Téged nem roncsol el csak az idő. / Belép az angyal. Almodj, Isten legszebb / töredéke. Szól a *De profundis*” (*Okigbo megfordítja a sukkai arcvonalat*; 1999). – „...akinek angyal tapadt az ablakába” (*Az ígéret*; 2001).

A létbeli fenyegetettség és kiszolgáltatottság az angyali oltalom hiányában mutatkozik meg: „Az ablaküveg visszaretten. / Az ajtó megvetemedik. / Lila bója a szürkületben. / Az angyal nem segít” (*Daniela versei ötévétől tizenöt éves koráig. 6. Lila bója*; 1996–1999). – „Kevés az útjel a mezőn. / Kevés a fényjel is. / Kevés az azonnali arc. / Kevés az angyal is” (*Zarándokok*; 2005). S a vereség, a kallódás és a pusztulás közér-

Csordás Zoltán műve

zetéről is – sajátágosan szép módon – ez az éteri motívum ad hírt a legérzékletesebben: „...alkonyatkor / angyalok hamuját hordja a szél” (*Elégia Christopher Okigbo képeire*; 1987). – „Az őrtorony / kétfelé leng a szélben. Középtűt rostokol / – nem angyal, nem ördög – egy bátor mondat. / Aztán az is kevés. / És lehull a magasból az utolsó ölelés” (*Az őrtorony*; 1995).

A világháború, a holokauszt s általában a kegyetlenség és szorongás tematikájához nyúl – az „ólmeleg” szóösszetétel Pilinszkyt evokáló többlettel – egy megrendítő szerepvers-ciklus: „Angyalmagány és ólmeleg között / egyszercsak megáll a vagonkerék / a padlón akit kiöklendezett / s följebb akit még fogva tart az ég [...] angyalmagány és ólmeleg között / nagy hallgatású ablakok sora / a könyvesboltig vagy csak üldözött / a Szakadék is lehet tétova // elhagynak mind mert mindent hagyni kell / csak az a Fény csak az ne hagyjon el” (*Johanna visszagondol*; 2002). A másik tematikus végpontot alkalmasint a kolostori misztikát festő művek képviselik: „Késő éjjel. A kolostor körül / elszórt üvegcsék, pipereholmik. / Kileng a lámpás. Messze kinn az úton / a sírrablók lábnyoma porzik. / A vaskilincset valaki lenyomta. / Csak az angyalok és a szentek / férhetnek át a kulcslyukon. [...] Megszünteti a határokat, / az égít és a földit, / a glóriás, a tagolatlan létezés. / Talán kinn, ők is angyalok és szentek, / a sírrablók” (*A folignói sokszög*; 1997). – „Hajnalra elfogyott az olaj. / Senki sem világított az úton. / Odabenn a szürkület felboltozta / a kulcslyukat. Talán egyszer / bejön valaki. Az imazsámoly felett / az angyal arcán halotti maszk. [...] Szertartás / lesz a pusztulásból. Elbeszéljük. / Az angyal szárnya két sziklarajz” (*Döntés Folignóban*; 1997).

Végül két példa a megszólító/önmegszólító versbeszéd erejére. Mindkét részletben a tanító beszéd, a lelkiismereti dikció, az erkölcsi hangzatok jellegzetesen Gergely Ágnes-i esztétikájára ismerhetünk rá: „»Ablakom mögül elriad a hold, / tücskök laknak a bokámban. / Angyal tolul szemembe, mint a füst. / Mi az, amiről leváltam?« // »Minden szorongás égítést. / Szimfóniád erekre szárazódik. / Két angyalszárny az esték pallosa. / Az igazság levált. Mondd a valódit!«” (*Az ifjú és az agg. Hommage à Weöres Sándor*; 1997). – „Lábadnál nyílik a verem, / örökre, mint a horizont. / Léphetsz fontoltan, hirtelen, / lábadnál nyílik a verem – // azt mondod, ott van lenn a menny: / ha angyalt látsz, azt is kimondd. / Lábadnál nyílik a verem – / örökre, mint a horizont” (*Tizenégy triolett. 6. Szakadék*; 1994–1996).

3

„A költészet nem szent, s nem profán: önmaga. Szentnek profán, profánnak szent” – írja Vasadi Péter, s általában a költészetre gondol. „Szentnek profán, profánnak szent” – olvassuk, s kitéüntetetten Gergely Ágnes verseire kell gondolnunk.

Csordás Zoltán műve

Őrangyal

Egy katolikus gyermekújság és olvasói a 19–20. század fordulóján

1886. január elsején egy érdekes, gyermekeknek szóló verseket és elbeszéléseket tartalmazó, nyolcadrés alakú, nyolc oldal terjedelmű, katolikus szellemű újság látott napvilágot. A címe *Őrangyal* volt, alcíme pedig: *A gyermekek barátja, tanítója és vezére*. A fejlécből megtudhatta még a korabeli olvasó, hogy az előfizetési díjat Moson megyébe, a magyarkimlei római katolikus plébániahivatalhoz kell elküldeni; továbbá azt, hogy az újság megjelenik minden hó 1-jén és 15-én, „legalább is két képpel”. Az impresszumban pedig ez állt: „Kiadó, laptulajdonos és felelős szerkesztő: *Gladich Pál* magyarkimlei plébános”.¹

Az induló újság szerény külsejével és terjedelmével aligha kelthetett nagyobb feltűnést; ha csak az nem tűnt az olvasó szemébe, hogy Budapesten nyomták, a Hunyadi Mátyás Intézetben. Tartalmára és célkitűzésére már inkább felfigyelhettek, hiszen ekkortájt alig-alig akadt ilyen jellegű olvasnivaló a kisebb gyermekek számára.² A mai kutató számára viszont az teszi igazán érdekessé, hogy az *Őrangyal* még 1917-ben is megjelent, „32. évfolyam” jelzéssel! Ezért tartom fontosnak ezen újság történetének alaposabb kutatását; eddigi eredményeimet szeretném röviden összefoglalni az alábbiakban!

Gladich Pál

Mielőtt azonban az *Őrangyal* történetét tárgyalni kezdeném, szólnom kell röviden létrehozójáról és életben tartójáról, Gladich Pálról is. 1855. szeptember 5-én született Magyaróváron. Édesapja, Gladich Pál kereskedő volt, aki azonban korán elhalálozott; harmadikos gimnazista korában már özvegy édesanyja, „A. Teréz” említették eltartójaként.³ A gimnázium alsó négy osztályát Magyaróváron a piaristáknál végezte; az első évtől tanult latin és német mellett itt kezdte meg ismerkedését – harmadik osztálytól – a francia nyelvvvel is. A felsőbb gimnáziumi osztályokat talán Nagyszombatban látogatta;⁴ az viszont biztos, hogy teológiai tanulmányait 1873-ban Győrött kezdte meg, és itt szentelték áldozópappá 1878. január 6-án.⁵

Gladich Pál papi működésének helyszíneiről köny-

nyen beszámolhatok, hiszen rövid kápláni működésétől eltekintve mindössze két helyen szolgált – igaz, két-két szakaszban. 1878 szeptemberében a győri küsszemini lelkigazgatójává nevezték ki – mindössze 23 éves ekkor! E megbízatásának letelte után, 1881 februárjában kerül Magyarkimlére plébánosnak, ahol működésének első szakasza 1893 novemberéig tartott. Ekkor visszahívták – újabb három esztendőre – a győri küsszemini spirituálisának; azután viszont ismét Magyarkimlére tért vissza és itt szolgált egészen 1922-ben bekövetkezett haláláig, azaz újabb 26 esztendeig. Így összesen 38 évig volt Gladich Pál a magyarkimlei hívek lelkipásztora – és közöttük maradt holta után is, a magyarkimlei temetőben.

E hosszú idő alatt a mintegy 600 lelkes falu⁶ lelkipásztori teendőinek ellátása mellett sok mindenre maradt energiája. Az itt bemutatásra kerülő *Őrangyal* nem kis gondot jelentő kiadása – és az első időben szerkesztése – mellett maradt ideje és energiája pl. arra,

- hogy mások műveit kiadja: e célból nyomdát állított fel Magyarkimlén, mely legalább hat-hét évig – 1909-től 1915-ig – működött, „Jó iratokat terjesztő nyomda” néven;⁷
- hogy zeneszerzéssel foglalkozzon: egyházi tárgyú művei közül többet saját maga jelentetett meg nyomtatásban – ugyanis kottát is tudott nyomtatni;
- hogy részt vegyen több egyházi tárgyú könyv és időszaki kiadvány szerkesztésében és kiadásában; győri működése alatt „A Magyarországi Papi Imagyegyesület Értesítője” című kiadványt szerkeszti, Magyarkimlén pedig két időszaki kiadvány indítására is kísérletet tesz: 1906-ban az „Egyházi Zene” című, „Népszerű egyházzenei és liturgiai folyóirat” alcímű, hat évvel később pedig a „Keresztény Leányok Lapja” című indul – sajnos rövid – útjára közreműködésével;⁸
- hogy az ifjúság számára népszerű füzetesorozatokot adjon ki: 1909 végén elindított, „Iskolások Könyvtára” címet viselő vállalkozásának – melyben havonta tervezett egy-egy füzetet megjelentet-

¹ Az újság pontos bibliográfiai adatait l.: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Szerk.: Horváth József. Győr, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 2000. 894. tétel (593–594.).

² V. ö.: Kocsy Anikó: Forgó bácsi, Benedek apó meg a többiek. A gyermek- és ifjúsági lapokról röviden, 13–14. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 11. évf. 3. sz. 2002. március, 11–20.

³ Gladich Pál életéről és működéséről részletesebben l.: Horváth József: Gladich Pál (Magyaróvár, 1855 – Magyarkimle, 1922). In: Arrabona 38/1–2. Szerk.: Tóth László. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000. 307–328.

⁴ Ezt Gulyás Pál említi, állítását azonban forrással nem támasztja alá (v. ö.: Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. X. köt. Sajtó alá rend.: Viczián János. Budapest, 1992. 917.)

⁵ Teológiai tanulmányaira l.: Bedy Vince: A győregyházmegeyi papnevelés története. Győr, 1937. 336.; pappá szenteléséről: Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1894. Győr, 1894. 173.

⁶ E korszakbeli történetéről l.: Horváth József: Kimle történetének vázlata, 44–52. In: Fejezetek Kimle múltjából. Tanulmányok és kisebb dolgozatok a falu történetéből és néprajzából. Szerk.: Horváth József. Kimle, Kimle Község Önkormányzata, 1999. 11–79.

⁷ Erről részletesebben l.: Horváth József: Gladich Pál, 312–315.; Nagy Viola: Adatok a Gladich Pál vezette magyarkimlei Jó Iratok Nyomdájáról. In: Fejezetek Kimle múltjából, 296–302.

⁸ Horváth József: Gladich Pál, 311–312.

ni – egy éven belül legalább hat darabja bizonyosan megjelent;⁹

- hogy a gregorián zenét népszerűsítse: e célból az 1900-as évek legelején egyházzenei kongresszusokat szervezett, melyeken előadásokat is tartott – mondandóját az általa felkészített magyarkimlei gyermekkorús közreműködésével illusztrálva; Magyarkimlén pedig kántortanfolyamokat szervezett, hatalmas érdeklődés mellett – amint azt az esemény korabeli sajtóvisszhangja is bizonyítja.¹⁰

Bár a felsorolást még hosszan folytathatnám, talán az eddig elmondottak is érzékeltetik azt a sokoldalú, nagy áldozatokat vállaló tevékenységet, mely Gladich Pál egész pályáját jellemezte. Ebbe a sorba illeszkedik az Órangyal 32 éven keresztül történt kiadása is.

Az újság

Az Órangyal tehát – amint azt a bevezetőben jeleztem – 1886. január elsejétől jelent meg kéthetenként, 8–8 oldal terjedelemben, számonként legalább két képpel illusztrálva. Terjedelme rendszeresen végig nyolc oldal maradt; csak rendkívüli alkalmakkor – a legnagyobb egyházi ünnepeken – jelent meg 16 oldalon. Formátuma az induláskor nyolcadrét, majd 1888-tól valamivel nagyobb lesz; 1892-re pedig kialakul a negyedréti formátum, mely a lap fennállása során immár végig megmarad.

Az évfolyamokat az induláskor januártól decemberig számozták, így 24 szám jelent meg évente. 1910. január elsején, a 25 éves jubileumi számban veti fel a szerkesztő, hogy – hasonlóan a többi, iskoláskorúak számára kiadott újsághoz – át kellene térni a tanévhez igazodó évfolyam-számozásra. Ezért, hogy a kis olvasók ne károsodjanak, 1910-ben januártól augusztusig minden hónap elsején 16 oldalas, 15-én 8 oldalas szám jelent meg, így augusztus 15-ig terjedelemben egy teljes évfolyam hagyta el a nyomdát – szeptember elsején pedig megindulhatott az újabb, a 26. évfolyam. Ettől kezdve az évfolyamok szeptembertől júniusig jelentek meg 20–20 számmal – nyáron az Órangyal is „vakációt tartott”.

Az Órangyal első két évfolyamát Gladich Pál maga szerkesztette és – amint azt később kiemelik – jelentős részben maga is írta! Az újság megerősödésével átadta ezt a feladatot Veninger Ernő¹¹ szőnyi plébánosnak, aki három évig szerkesztette azt jó színvonalon. 1891-től azonban már ő sem tudta – hivatásából adódó egyéb feladatai mellett – tovább vállalni e munkát, ezért Gladich Pál egy „szakembert” kért fel a szerkesztésre Kárpáti Endre győri tanítóképezdei tanár személyében, aki ekkor

már mint pedagógiai szakíró és mint novellista egyaránt ismert volt. Kárpáti Endre végig hűséges maradt az újsághoz: megszűnéséig szerkesztette azt – 27 évfolyam került ki a keze alól –, az utolsó évfolyamoknál már aktívan bevonva a szerkesztői munkába fiát, ifjú Kárpáti Endrét is.¹²

Az Órangyal első két évfolyamának számait Budapesten nyomták, a Hunyadi Mátyás Intézetben. 1888-tól azonban már Győrött készül, különböző műhelyekben; ezek pontos számbavételét itt és most mellőzve¹³ csupán két érdekességre szeretnék utalni. Az egyik: 1895 elejétől 1901 végéig a Győregyházmege Nyomdában nyomták az újságot – abban a nyomdában, melyet Gladich Pál ekkor alapított!¹⁴ A másik: a 25 éves jubileum alkalmából készült történeti áttekintés az újság legfontosabb munkatársait számba véve nem feledkezik el a nyomdászokról sem; így tudjuk, hogy a lap szedője ekkor immár két évtizede Német Kálmán volt – akinek fényképét is megőrizte az utókornak ezen összeállítás.¹⁵

Az Órangyal munkatársairól

Az újság munkatársairól ifj. Kárpáti Endre fentebb már említett történeti áttekintéséből kaphatjuk a legtöbb információt. Ő számolta össze, hogy a legtöbb írást – szám szerint mintegy ötszázat! – édesapja adta a lapba. Ezek többsége elbeszélés, jelentős részük folytatásokban jelent meg – többnyire név aláírása nélkül, esetleg „Endre bácsi” aláírással, vagy három csillag jelöléssel. Az elbeszélések közül – írja ifj. Kárpáti Endre – „legalább is ötven olyan hosszú, hogy beillik gyermekregénynek is”.¹⁶

Az áttekintés a „belmunkatársak” sorában öt nevet említ. Közülük a legrégebbi Turkovics Mária egri angol-kisasszony, aki „úgyszólván kezdettől fogva” munkatársa a lapnak, melyben közel 300 „apróbb-nagyobb” elbeszélése jelent meg 1910-ig. Húsz év óta segíti az Órangyal munkáját Epöly Ferenc nagykálnai (Bars megye) esperesplébános,¹⁷ akinek „majdnem minden számban olvashatjuk vallásos, elmélkedő, bibliai tárgyú, méltósággal szárnyaló költeményeit” – többnyire „Tatai” jelzővel. Tíz éve munkatársa ekkor már az újságnak Molnár Géza dunaalmási plébános, aki versekkel van rendszeresen jelen – „ünnepies lendületű alkalmi költeményekkel” és „mókázó” versekkel egyaránt. Rendszeres „belmunkatárs” Ujlaki Géza győri iskolaigazgató is, aki – ifj. Kárpáti Endre minősítése szerint – „kiváló ismerője a gyermekléleknek és avatott tollával sok éven át írja lapunkba a csengő-zengő, tréfás verseket”. Végül saját magát is ide sorolja a szerző: ő Junior név alatt ír a mesék

⁹ Uo. 315. (A sorozat megjelent darabjainak felsorolásával.)

¹⁰ Uo. 318–322.; v. ö.: Meiszner Imre: Győri egyházzenei értekezéslet. In: Katholikus Egyházi Zeneközlöny, 8. évf. 3. sz. 1901. márc., 33–35.; Káth József: Kimlei emlékek. In: Győregyházmegei Katolikus Tanügy, 1. évf. 3. sz. 1902. okt., 2–4.

¹¹ Életről és működéséről l.: Szimneyi József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. köt. Budapest, 1891–1913. XIV. köt. 1072–1073.

¹² Id. Kárpáti Endre életről és működéséről részletes adatokkal szolgál: Szimneyi József i. m. V. köt. 1111–1114.; a teljes pálya rövid áttekintését adja: Győri Életrajzi Lexikon. 2., átdolg. kiad. Szerk.: Grábics Frigyes, Horváth Sándor Domonkos, Kucska Ferenc. Győr, Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, 2003. 159–160.; ifj. Kárpáti Endre indulásáról l.: Révai Nagy Lexikona. XI. köt. Budapest, 1914. 294.

¹³ A pontos adatokat l.: Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája, 593–594.

¹⁴ V. ö.: Cserhádi Emma: A Győregyházmegei Alap Nyomda működése és bibliográfiája. Szakdolgozat. Szombathely, 1997.

¹⁵ Ifj. Kárpáti Endre: Huszonöt év története, 6–7. In: Órangyal, XXV. évf. 1–2. sz. 1910. január 1., 2–7.

¹⁶ Uo. 4.

¹⁷ Szimneyi József i. m. 2. köt. 1372.

és elbeszélések mellett ismeretterjesztő cikkeket; emellett több állandó rovat – „(Vegyes, Rejtvények, Adomák stb.)” – szerkesztését is végzi, akkor immár több év óta.¹⁸

A továbbiakban a munkatársak számbavételénél már erős válogatásra kényszerül ifj. Kárpáti Endre: azokat sorolja fel betűrendben, akik „sűrűen” keresték fel cikkeikkel a lapot. Így is éppen három tucatnyi nevet említ, akik közül jó néhány ma már meglehetősen ismeretlenül hangzik; de vannak közöttük – a „csak a maguk korában számon tartottak” mellett – jelentősebb alkotók is. Az Őrangyal hasábjain rendszeresen jelentkező Domonkos István nyúli plébános irodalmi munkásságát pl. ma is számon tartják az irodalmi lexikonok,¹⁹ miként Rákosi Jenőét is;²⁰ a lapnak számos elbeszélést küldő Kincs István kőszegi apátplébános életéről és munkásságáról nemrég monográfia is született;²¹ a költeményeivel itt is jelentkező Harsányi Lajost pedig aligha kell bemutatnom az irodalomkedvelő olvasónak.²² A tudományos munkái miatt is számon tartott Mohl Adolf²³ gyermekverseket küldött az Őrangyal számára; az irodalmi munkássága mellett Győrről monográfiát is író Szávay Gyula²⁴ alkalmanként költeményeivel jelentkezett; azt pedig érezhető büszkeséggel írja az áttekintés szerzője: „Gárdonyi Géza, kinek neve legfénylőbb az élő magyar íróké közt, szintén megörvendeztette lapunkat munkájával”²⁵ – az indulás éveiben, győri működése idején.²⁶

Az újság tartalmáról

E névsort olvasva már tükröződik az újság változatos tartalma is. A vers és a próza kb. egyenlő arányban kapott benne helyet: ifjú Kárpáti Endre az 1909 végéig megjelent 576 számban – melyet több mint ezer kép illusztrált – kb. 1300 írást számolt össze mindkét műfajban. A lap közölt „a vallásos áhitatot gerjesztő költemények mellett vidám bohóságokat is, képekkel, továbbá ismeretterjesztő apróságokat és adomákat vegyesen” – ahogy ifjú Kárpáti megállapítja. Jelentős szerepet kaptak állandó rovatai, így pl. az „Egyházi ünnepek”, mely rovat a naptár rendje szerint mutatta be röviden a soron következő jeles napokat; az „Állatok világából” rovat alkalmanként 2–4 rövidebb írást közölt, sok érdekességgel; az „Irodalom” rovat újonnan megjelent vallásos kiadványok rövid ajánlásait hozta; de sok érdekes rövid olvasmány található a „Vegyes” címet viselő rovatában is.

A kisebb terjedelmű rovatok közül nem hagyhatjuk említés nélkül az „Adomák” címűt, alkalmanként 3–4 humoros történetével. Népszerű volt a „Levelezés”, melyben a „szerkesztő bácsi” válaszolt a beérkezett olva-

sói levelekre. A lapban közölt tréfás kérdések egy részét maguk a kis olvasók küldték be; ugyanők lelkesen adták postára az újságban közölt rejtvények helyes megfejtéseit is – a mai kutató nem kis örömeire!

Hogy mi mindenről olvashattak a lapban a korabeli kisdíákok? Nézzük példaként a 25. évfolyam lapszáma! Mindjárt az első számban Kincs István elbeszéléseinek, valamint Szávay Gyula és Domonkos István verseinek örülhettek; és elkezdhették a „Szerkesztő bácsi” által jegyzett „A Rági gyerek utazása” című elbeszélés olvasását, mely 15 folytatásban jelent meg – hogy azután az évfolyam utolsó számában érjen éppen véget. Ugyanő több egyfelvonalas vígjátékot is közzétesz a lapban: ez évben „A torkos”, ill. „Az orvosság” című daraboknak örülhettek a kis olvasók. De kiveszi részét a főszerkesztő az ismeretterjesztésből is: ír pl. a régi utazási szokásokról, és méltatja Mikszáth Kálmán irodalmi munkásságának jelentőségét is.

Az évfolyam számaiban – a főszerkesztő, idősebb Kárpáti Endre mellett – a leggyakrabban előforduló szerző a „Tatai” néven publikáló Epöly Ferenc: valóban szinte minden lapszámban olvasható egy-két verse, az egyházi év rendje szerint éppen aktuális témáról – így pl. a Szent Családról, vagy a kánai menyegzőről. De mások is alkalmazkodtak az aktualitásokhoz, és persze az olvasók igényeihez is; aligha tévedünk, ha feltételezzük: a diák-olvasók körében nagy örömet váltott ki Molnár Géza „Tanév végén” című versének megjelenése is.

A hosszabb, ismeretterjesztő jellegű írások közül itt csupán néhányat említenék, a tematikai sokféleséget illusztrálандó. Az írásait „Mari néni”-ként jegyző Turkovics Mária a rózsafüzér történetét mutatja be; „Junior” aláírással – több más mellett – „A csillagos égről”, ill. az „Apróságok a világ legnagyobb városáról” című írásoknál találkozhatunk; de találhatunk számos, név nélkül közölt írást is – pl. „Hogyan lehetünk egészségesek?” címmel.

Talán nem érdektelen utalnom arra: a szerkesztő és munkatársai a gyermekeken keresztül a szülők, nagyszülők felé is igyekeztek utat találni. Gyakran ajánlanak felnőtteknek szóló vallásos olvasmányokat: az egyik számban pl. nyolc katolikus újság, ill. folyóirat rövid bemutatását közli az Őrangyal;²⁷ az „Iskolások Könyvtára” sorozat újabb darbjainak elkészültéről pedig rendszeresen tudósít – miként más katolikus szellemű kiadványok megjelenéséről is.

Az Őrangyal olvasóiról

Az időszaki sajtó történetének kutatója számára talán a legnehezebb kérdés: kik olvasták a lapot? Kikhez, hová,

¹⁸ Ifj. Kárpáti Endre i. m. 4–5.

¹⁹ V. ö.: Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk.: Benedek Marcell. I. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 262–263.; Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk.: Péter László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. I. köt. 458–459.

²⁰ V. ö.: Új Magyar Irodalmi Lexikon, III. köt. 1692.

²¹ Grozdits Károly H.: Kincs. Pap, író, bankár, politikus, kereskedő, utazó, mecénás... Budapest, Akó Kiadó, 2004.; I. még: Magyar Irodalmi Lexikon, I. köt. 632.; Új Magyar Irodalmi Lexikon, II. köt. 1034.

²² Győri Életrajzi Lexikon. 2., átdolg. kiad., 128.; Magyar Irodalmi Lexikon, I. köt. 441.; Új Magyar Irodalmi Lexikon, II. köt. 767–768.

²³ Győri Életrajzi Lexikon. 2. átdolg. kiad., 226.

²⁴ Életéről és munkásságáról l.: Grábics Frigyes: Szávay Gyula (1861–1935). In: Arrabona 38/1–2. Szerk.: Tóth László. Győr, 2000. 329–338.

²⁵ Ifj. Kárpáti Endre i. m. 5.

²⁶ Győri működéséről l.: Hegedüs András: Robot és szolgálat (Gárdonyi Géza Győrött) 1886–1888. Győr, 1965.

²⁷ In: Őrangyal, XXV. évf. 7–8. sz. 1910. márc. 1. 66.

milyen földrajzi távolságokra jutott el a kiadvány? Sajnos előfizetői jegyzékek az Órangyal esetében sem állnak rendelkezésünkre; így csak az újság tartalmának elemzése segíthet e nehéz kérdés megválaszolásában. És itt segítheti a mai kutatót az újságban közölt rejtvény!

A „Rejtvény” indulásától kezdődően állandó „rovata” volt a lapnak: szinte minden számban közölt egy-két feladványt, melyekre várták a helyes válaszokat. A jutalom eleinte az volt, hogy a helyes megfejtést beküldők névsora megjelent a következő hónapban. Ezt azonban néhány év után a helyes megfejtést beküldők nagy száma miatt már nem lehetett kivitelezni, ezért csak azok kerültek megnevezésre, akiknek a sorsoláskor a szerencse kedvezett, és jutalmul könyvet vagy képet kaptak. Az első 25 évben ötszáznál több jutalomtárgy került kisorsolásra.

A mai kutató számára viszont azért jelent különleges értéket a helyes megfejtést beküldők névsora, mert az első évfolyamokban a nevek mellett a lakóhelyeket is feltüntették! Így lehetőség adódik annak vizsgálatára, milyen településekre, milyen távolságokra és irányokba jutott el az Órangyal.

Az első ilyen névsor az újság első évfolyamának 6. számában, 1886. március 15-én jelent meg. Ebben a beküldők lakóhelyeként az alábbi települések szerepelnek: Budapest, Magyaróvár, Kapuvár, Szombathely, Eger, Szatmár, Besztercebánya, a Magyarokimléhez tartozó Nováckpuszta, a Pest megyei Kecel és Zsámbokrét, a Bars megyei Oszlány és Aranyos-Marót, a Veszprém megyei Dég, a Baranya megyei Püspök-Bogád, a somogyi Mesztegnye, valamint az Abaúj-Torna vármegyében lévő Görgő. E felsorolás azt mutatja, hogy két hónappal az első szám megjelenése után az ország számos megyéjében ismerték már az újságot! És az említett lakóhelyek jegyzéke folyamatosan bővül: majd minden listán felbukkan egy-két újabb településnév.

A harmadik évfolyam adott lehetőséget arra, hogy a helyes megfejtést beküldők névsorát egy teljes esztendőre elemezhessem. Az évben, 1888-ban 24 száma jelent meg az újságnak; közülük 16 tartalmaz ilyen listát. E jegyzékeken 1110 olvasó neve szerepel, akik összesen 990 jó megoldást küldtek be. (A különbséget az adja, hogy esetenként többen együtt, azaz több névvel küldték be a helyes megoldást.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy 1110 olvasót ismerünk név szerint, hiszen a szorgalmasabbja több-kevesebb rendszerességgel küldözgette a helyes válaszokat. Megjegyzendő továbbá, hogy néhány esetben az iskolák nevére érkezett a megoldás: így pl. a Szent Vincéről nevezett apácák növendékei a Moson megyei Rajkáról, a „zárdai növendékek” Kaposvárról, a leányiskola növendékei Perkátról fejték meg egy-egy feladványt.

A listákon szereplő 1110 olvasó 118 települést kép-

visel. Az élen „természetesen” Budapest áll, ahonnan 239 olvasó 209 helyes megoldást adott postára. Győr második helye sem meglepő, az arány azonban figyelemre méltó: 172 olvasó 161 jó megoldását összesíthettem! Jóval lemaradva a harmadik Veszprém: innen 43 helyes megfejtés érkezett, 47 névvel. Harminc és negyven között van az említések száma Magyaróvár, Szekszárd, Esztergom, valamint a Bács megyei Bogojeva és a Jászkun kerülethez tartozó Majsa esetében. Őket követi Sopron 28, majd Dunaföldvár 26 „találattal”. Tíznel több jó megoldás érkezett még be Tapolcáról, Pécsről, Jászapátiból, Egerből, Szobról és Lébényszentmiklósról. A további 102 településről 10 alatt van a beérkezett helyes megfejtések száma; ezeket felsorolni itt és most nincs lehetőségem, csupán a földrajzi irányok és távolságok jelzésére említek közülük néhányat.

A legerősebben érthetően a Dunántúl van képviselve, ahonnan minden megyéből előfordul 3–4 település. Ezen belül is a kiadás helyéhez közel eső megyékből – a győri egyházmegye területe! – van a legtöbb helynevünk: így pl. – a már említettek mellett – Moson megyéből Halászi, Sopron megyéből Csorna, Kapuvár, Osló, Balf és Csepreg, Komárom megyéből Komárom, Tata, Kisbér és Szák fordul elő többek között. Lényegesen kevesebb az említés a mai Magyarország középső és északi részéről, de néhány település – pl. Kalocsa, Baja, Solnok, Hatvan, Gyöngyös, Jászberény, ill. Miskolc, Balassagyarmat – azért innen is előfordul. Alig van adatunk a – többségében protestánsok lakta – Tiszántúlról: Gyoma, Mezőberény, Szoboszló, vagy a szabolcsi Kanyár említése ritkaságszámba megy. Gyakrabban említetnek viszont a mai Szlovákia területére eső települések, különösen a megjelenés helyéhez közelebb eső területekről: így a Csallóközből Somorja és Dunaszerdahely, Nyitra megyéből Érsekújvár, Tardoskéd, Vágsellye és Mocsonok, Bars megyéből Léva, míg Trencsénből Illava névvel találkozhatunk. De előfordulnak Győrtől távolabb eső települések is: a városok közül Kassát, Eperjest és Besztercebányát, a mezővárosokból az Abaúj megyei Szepsit és a zemléni Homonnát, míg a falvak közül a Gömör-Kishont vármegyében lévő Antalfalvát említeném. A Délvidékről Bács és Torontál megye szerepel a leggyakrabban: az előbbiből Szabadka, Újvidék, Óbecse, Tataháza, Dautova és Felsőszentiván, az utóbbi települései közül Nagybecskerek, Nagyikinda és Pádé fordult elő. A mai Románia területéről csak öt település névvel találkoztam, nagy földrajzi szóródással, viszont ezek többnyire nem egyedi említések: Székelyudvarhelyről 10, Szamosújvárról 6, Aradról 5, Csíkszentmártonból pedig 4 helyes válasz érkezett; csupán Nagyszeben említettik

egyetlen alkalommal. A mai Kárpátját Ungvár egyedül képviseli. És van egy olyan válasz is, ami a történelmi Magyarország határain kívülről érkezett: gróf Sigray István és Antal Olaszországból, Pisából küldte be a helyes megfejtést!

Sajnos hasonló széles körű elemzést más évfolyamokkal nem állt módomban elvégezni, mivel 1889-ben a helyes megfejtők nagy száma miatt már csak a neveket közölték, a lakóhely megjelölése nélkül. Később pedig már csak azok nevét tette közzé a lap a lakóhelyük feltüntetésével, akik jutalomban részesültek. Így a vizsgálható névanyag többnyire 20 és 50 között van évente, amiből már nem nagyon lehet általánosabb következtetéseket levonni. Az azonban megállapítható, hogy szinte minden évben újabb települések neve kerül a névsorba, ami az újság folyamatos terjedését bizonyítja. A XXV. évfolyamban, 1910-ben megjelent névsorokban a nyertesek lakóhelyeként – a már említett helynevek mellett – előfordul pl. Eger, Zombor, Trencsén, Palánka, Nagyszombat, Püspökelle, Debrecen, Pécs, Körmöcbánya, Ostffyasszonyfa, Sopron, Kossuthfalva, Szend, Petroszény, Vác, Máramarossziget és Sepsikőröspatak is – az utóbbi településről a helyi intézet „belnövendékei” együttesen küldtek be több helyes megfejtést.

Az olvasótábor lakóhely szerinti megoszlását vizsgálандó érdemes figyelnünk a más okból említett helynevekre is! Nagyon jó forrás ehhez a levelezési rovat is, hiszen a szerkesztői válaszok a kérdező olvasó nevének kezdőbetűi mellett többnyire a lakóhelyet is megnevezik. A fentebb említett XXV. évfolyam lapszámainak levelezési rovatát vizsgálva 37 kis olvasó lakóhelye volt beazonosítható: a 13 budapesti és 4 győri címzett mellett 2–2 üzenet ment Felsőbányára, Nagybecskerekre és Eperjesre; 1–1 alkalommal pedig 14 település említetik – közülük Zenta, Nyíregyháza, Pereszlény, Lugos és Gyarmat nevét nem említettem még. Néha más célból is említetik egy-egy település: 1910 márciusában pl. Nagybecskerekéről és Szepes-Görgőről érkező olvasói adományt köszön meg a szerkesztő; két hónappal később pedig egy bazini kis olvasó halálának hírért kénytelen közölni.

Az Órangyal előfizetőinek számáról sajnos egyetlen konkrét adatot sem leltem eddig. Csupán annyit tudunk meg ifjú Kárpáti Endre említett cikkéből, hogy az Órangyal azért tud az ország legolcsóbb gyermekújsága lenni – 1910-ben egy évfolyam előfizetési díja mindössze egy korona volt –, mert „az előfizetők hathatósan támogatják tömeges jelentkezésükkel”. Kiemeli továbbá, hogy „a kis újság nemcsak hazánk területén, hanem külföldön is kedves jövevény, sőt minden esztendőben több példánya megy a tengerentúlra, Amerika földjére is. Itthon pedig szívesen látott vendég nemcsak a nép és a középosztály, hanem a főurak gyermekszobáiban is.”²⁸

Az újság készítői számára a legnagyobb elismerést valószínűleg az olvasók egyre növekvő táborra és beérkező lelkes hangú levelei jelentették. Nem maradt el azonban a hivatalos elismerés sem, mégpedig a leg-

magasabb helyről: Gladich Pált 1903-ban az egyház és a nevelés érdekében végzett buzgó tevékenységéért XIII. Leó pápa „pápai kamarás” címmel tüntette ki,²⁹ Kárpáti Endre pedig szerkesztői munkásságának 25. évfordulója alkalmából 1916-ban XV. Benedek pápától az Órangyal lelkes és színvonalas szerkesztéséért a „Pro Ecclesia et Pontifice” aranyéremkereszt kitüntetésben részesült.³⁰

Az Órangyal általunk ismert utolsó száma 1917. június 15-én jelent meg. Ebben a szerkesztő arról szól, hogy küzdenek a drágasággal, egyre nehezebb az újság helyzete, „de ha Isten segít és valami nem várt dolog közbe nem jön, szeptember elsején megindítjuk kis újságtok XXXIII-ik évfolyamát”. Majd így fejezi be írását: „Nem bucsuzom el tehát töletek véglegesen. Várom a szeptember hónapot. Talán akkorra a jó Isten megszünteti a nehéz napokat és örömmel üdvözölhetlek benneteket. Addig is előkészülök kis lapotok számára ...” Bizonyára közbejött azonban valami, amitől a szerkesztő aggódó hangja tartott: az újság tudomásom szerint többé nem jelent meg.

Ez lenne hát az Órangyal történetének vázlatja. Működése alatt hiányt pótol: a legifjabbak számára hosszú ideig az egyedüli ilyen jellegű olvasmány volt! Az 1870-es évek elején indult gyermeklapok többsége az 1880-as évek közepére már meg is szűnt; a Vasárnapi Újságnak 1873-tól volt ugyan egy gyermeklapja „Kis Vasárnapi Újság – Képes hetilap az ifjúság számára” címmel, de az – Kocsy Anikó megállapítását idézve – „szerkezetében, küllemében egészen a 'nagyot' formázza”; a Pósa Lajos és Benedek Elek által indított „Az Én Újságom” pedig csak 1889-től indult meg.³¹ De sokáig egyedüli volt katolikus lapként is, hiszen a Regnum Marianum Egyesület által kiadott, Sík Sándor közreműködésével szerkesztett „Zászlónk” csak 1902-től indul útjára. Megjegyzem: az Órangyal nagy örömmel üdvözli laptársa megjelenését, hiszen a két lap – az Órangyal egyik rövidhírének megfogalmazása szerint – „együtt karöltve küzd és munkálkodik a keresztény ifjúsági irodalom terén”. A különbség csak az közöttük, hogy az Órangyal a kisebb gyermekek nyelvén szól, míg laptársa az ifjúság számára jelenik meg.³²

Az akkortájt megjelenő gyermeklapok többsége rövidebb életű volt. Mi az Órangyal sikerének titka? Gladich Pál, Veninger Ernő és Kárpáti Endre személyében olyan szerkesztői voltak, akik tudásukkal és lelkesedésükkel meg tudták őrizni az újság magas színvonalát. Olyan irodalmárokat tudtak megnyerni hosszabb-rövidebb időre munkatársul, akiknek nevét ma is ismeri az irodalomtörténet; mellettük pedig lelkes egyházi és világi „tollforgatók” szállították folyamatosan a verseket, elbeszéléseket, ismeretterjesztő írásokat. Hozzáértő nyomdászok gondoskodtak a kivitelezés magas színvonaláról. Gladich Pál személyében pedig olyan kiadója akadt, aki életének egészét az ifjúság nevelésének szentelte, nem kis anyagi áldozatot is vállalva ezen ügyért. Ezért élhetett meg az Órangyal 32 évfolyamot!

²⁸ Ifj. Kárpáti Endre i. m. 7.

²⁹ Erről az újság lelkes hangú cikkben számol be („Gladich Bácsi.” In: Órangyal, XVIII. évf. 10. sz. 1903. máj. 15., 75–76.)

³⁰ Kárpáti Endre, id.: Kis Olvasóimhoz. In: Órangyal, XXXII. évf. 1. sz. 1916. szept., 1–3.

³¹ Kocsy Anikó i. m. 12–15.; az idézett rész a 14. oldalon.

³² In: Órangyal, XIX. évf. 3. sz. 1904. febr. 1., 26.

A Mennyek statisztái

Győri angyalok

Az angyalok – görög eredetű nevük szerint – Isten hírnökei, közvetítők a Teremtő és a teremtés koronái között. Viszonylag egyszerű szerep: az ó- és az újszövetségi történetekben elsősorban ekként is jelennek meg. Angyal jövendöli meg Ábrahámnak „utódai megsokasítását” (Ter 22,15–19), miként Máriával is egy angyal, jelesül Gábrriel arkangyal közli az örömhírt (Lk 1,26–28). Ennek legnagyobb győri ábrázolása Paul Troger mennyezetképe (1747) a bencés (egykor jezsuita) templomban: a bensőséges jelenet angyalok s puttók kavargó sokasága között zajlik, akik élénken gesztikulálva hódolnak a Megváltó édesanyjának. Ám már a *bibliai időkben* is ellátták a követjáráson kívüli feladatokat, amelyek gyakran igencsak véresek voltak. A Dávid király által elrendelt népszámlálás feletti haragjában az Úr egy angyalt küldött büntetésként a zsidókra, akinek keze mint pestis sújtott le: hetvenezren haltak meg a népből (2Sám 24,15–17). Szancherib asszír király seregét is – minden harcosával, vezérével és főemberével együtt – az Úr angyala pusztította el (2Krón 32,21). Angyalok emeltek védőfalat az igazak védelmére (Zsolt 34,8), oltottak tüzet (Dán 3,49) és ha szükséges volt, oroszlánt is szelídítettek (Dán 6,23), vagy rabot szöktettek (ApCsel 5,19).

A feladatok ugrásszerű növekedését azonban a kereszténység hozta el. Itt elsősorban nem a teológiai irodalomra gondolunk, amely szigorú hierarchiába sorolta a kilenc angyali rendet, hanem a keresztény művészetre. A III. századtól nyomon követhető ábrázolásokon az angyalok egyre változatosabb szerepekben tűnnek fel, már-már elmaradhatatlan statisztáiként a mennyei jeleneteknek és a szentek történeteinek. A késő középkori és a vele párhuzamos itáliai reneszánsz művészetben egyfajta angyal-infláció veszi kezdetét: egyre több angyal és az antikvitásból átemelt puttó kíséri a szent történeteket. A barokk korában azután minden gátat átszakítva elszabadult a hiperinfláció. Az angyalok s puttók seregei elöntötték az oltárképeket, mennyezetfreskókat, s a kereteken túlsordulva végighullámzottak a templombelsőben, kicsapva a nyilvános terekre is. E tombolást követően a XIX. századtól az angyalok visszahúzódtak, feladataik ritkultak, s egyre kevesebb teret kaptak a művészetben – szoros összefüggésben azzal a folyamattal, amelyet a vallás „csodátlanításának” neveznek.

1.

2.

3.

4.

A fenti történeti összefoglalás fényében korántsem meglepő, hogy a barokk Győr angyalainak döntő többsége a XVIII. században öltött testet. A megelőző korszakokból csupán *hírmondók* maradtak: a székesegyházból előkerült XII. századi keresztelőkút-töredék durva plaszticitású angyalából csupán jobb szárnya őrződött meg. A romanika elvont és hierarchikus formáit a gótika évszázadaiban elevebb megjelenítésmód váltotta fel. Szépen példázza ezt az a XIV. századi francia elefántcsont triptichon töredék az Egyházmegyei Kincstár gyűjteményéből, amelynek Mária mennybevétele, illetve koronázása jelenetéhez angyalok sora statisztál. A tollas szárnyakkal ellátott vagy anélküli, fiatal, fűrtös hajú és – a teológiai álláspontnak megfelelően – *nemtelenek* ábrázolt angyalok hosszú tunikát és sarut viselnek, amely fényt vet származásukra is. A késő antikvitásból kisarjadó ókeresztény kultúra képi ábrázolás iránti igénye tette szükségessé ugyanis, hogy a Szentírás angyalai látható alakot öltsenek. A mintát ehhez a római művészet szárnyas géniuszai, illetve Victoria-alakjai jelentették. S miként az ókeresztény mozaikokon és ikonokon, úgy a Mária koronázása jeleneten is az égi udvartartás tagjai az angyalok – ebbéli szerepükről leginkább az Újtestamentumban olvashatunk: „Amikor eljön dicsőségében az Emberfia és vele minden angyal, helyet foglal fönséges trónján” (Mt 25,31). Gyertyatartót emelve és nehéz tömjénillatot árasztó füstölőt lengetve (v. ö. Jel 8,3–4) teszki ünnepélyessé a koronázási aktust, s hódolnak a mennyei jegyespárnak.

A Krisztust és Máriát megillető hódolat kifejezése a későbbi évszázadokban is elsősorban az angyalok és puttók feladata volt, példát mutatva egyúttal a jámbor szemlélőnek is. A Nagyváradról származó Zalka-antifonálé, e XV. századi óriáskódex Jézus születését ábrázoló miniatúráján két angyal mondatszalogot tartva dicsőíti az urat: *Gloria in excelsis deo* – dicsőség a magasságban Istennek. A téma visszatér Maulbertsch székesegyházbeli, restaurálásoktól megviselt freskóján is, ahol egy mozgalmas, merészen kontrasztos angyal tartja e mondatszalogot. Az Urat dicsőíti az alant repülő puttó is, hisz az általa tartott kottalapon Mária hálaénekének kezdősorai olvashatók: *magnificat anima mea Dominum* – magasztalja lelkem az Urat.

Adoráló (lat. *adoratio*: imádás, hódolat), kezüket imára kulcsoló angyalok sokaságával találkozhatunk festett formában a barokk mennyezetképeken és faragott alakban az oltárok párkányain. Térdre ereszkedett, áhítatos tekintetű hódoló angyalok emelik a magasba az oltáriszentséget a Széchenyi téri Mária-oszlop talapzatán (1687), s ugyanez a motívum tér vissza a Frigyláda-szobor oromcsoportján is. A teológiai programja és művészi minősége okán egyaránt páratlan alkotást a császári katonaság által elkövetett szentséggyalázás után emeltette 1731-ben VI. (magyar királyként III.) Károly császár, az Úr haragját kiengesztelendő. A szoboregyüttest udvari művészei készítették: az építészeti formát Joseph Emanuel Fischer von Erlach tervezte, míg a szobrokat a Velencéből érkezett Antonio Corradini faragta ki. Felállítására azon a helyen került sor, ahol a botrányos eset történt: itt, a Káptalandomb lábánál zavarták meg a szökött társukat kereső katonák a körmenetet, verték ki a pap kezéből a monstranciát és taposták meg a szent ostyát. A meggyalázott oltáriszentséget, az „angyalok kenyereit” (ahogy az emlékmű hátoldalán olvashatjuk: *panis angelorum*) az ó-, majd az újtestamentumi áldozat révén Istennel kötött szövetség jelképébe, a frigszekrénybe helyezték, amelyet két mozgalmas, érzékenyen mintázott angyal emel a magasba. A lobogó, az ég felé emelkedő formák triumfális jellege miatt az angyalok már nem is annyira a hódolat kifejezői, mint inkább az oltáriszentség felmagasztalásának eszközei.

A barokk művészet e keces és bájos teremtményeinek játékosságát komolyabb s drámaibb hangvételű angyalok váltják fel Szőnyi István freskóján a Szent Imre templom szentélyfalán (1943). Hét angyal imádja a feltámadt Krisztust – az Utolsó Ítélet hét, fájdalmas arckifejezésű angyala (v. ö. Jel 8,2), akik már az Úr második eljövételét készítik elő.

A fentebb már bemutatott francia elefántcsont táblácska egy másik jelenetén az angyalok két újabb szerepben tűnnek fel: Máriát a menny-

be emelik, miközben az éneklő apostolokat égi zenét játszva kísérik. A történet apokrif iratokra vezethető vissza, amelyek azonban bekerültek a középkori *Legenda Aurea*-ba, s fontos forrásaivá váltak a Mária-kultusznak.

E feladatkörben később is gyakorta feltűnnek Győrött. Angyalok egész serege emeli a Szűzanyát az égbe a karmeliták XVIII. századi főoltárképén, miként a Maulbertsch festette székesegyházbeli főoltárképen is. Ez utóbbi Tiziano típusteremtő *Assumptájának* (Frari, Velence, 1516–18) barokk átírata. A mindennapi szóhasználat mennybemenetelnek mondja e kompozíciót, ám teológiai értelemben a mennybevétel a szabatos *terminus technicus*. Az eredendő bűntől mentes Mária testével-lelkével együtt, Krisztus erejéből vétetett a mennyekbe. Alkalmassint ugyancsak a mennybevételre utal a Kollonits Lipót püspök által 1687-ben emeltetett Széchenyi téri Mária-oszlop fejezetének kis szárnyas angyalfeje is, amely a Szeplőtelen Fogantatás Máriáját hordozza.

A zenélő angyalok a barokk templomok mennyezetdekorációjának éppúgy elengedhetetlen részét alkották, miként az orgonák díszítésének is. Legpompásabb példáját a jezsuiták egykori templomában láthatjuk, amelyet 1802 óta a bencések használnak. Az előcsarnok feletti karzaton felállított orgona gazdag szobrászati díszét Ludwig Gode készítette 1757-ben: a hárfázó Dávid királyt és a zene égi pártfogóját, Szent Cecíliát harsonát fúvó angyal, valamint üstdobon, fúvós és vonós hangszereken játszó puttók kísérik. Felettük a boltozat illuzionisztikusan megfestett látszatarchitektúrája megnyílik, és a felhőkön ülve egy újabb mennyei zenekar tűnik fel, melynek tagjai hárfán, orgonán és gambán muzsikálnak. A freskó Paul Troger alkotása 1747-ből, aki, mint a bécsi művészeti akadémia tanára, rendkívül nagy befolyást gyakorolt a Habsburg-országok festészetére. Beszédes bizonyítéka ennek, hogy néhány utcával odébb, az orsolyiták templomában a Troger-féle kompozíció hatását mutató angyalkoncertet festett Schaller István 1762–64 között. A freskó középpontjába itt az orgonán játszó Szent Cecília került, akit harsonán, hegedűn és gambán muzsikáló angyalok kísérek.

Közel két évszázaddal később, 1943-ra készült el Szőnyi István nagyszabású kompozíciója a Szent Imre-templom hajójának oldalfalán, amely Máriát mint a Magyarok Nagyasszonyát ünnepli. A szivárvány alatt mandorlában megjelenő Szűzanya előtt a felhőkön álló magyar szentek hódolnak, míg a földi szférában a magyar táj s dolgos lakói tűnnek fel. A falkép felső sarkaiban két-két angyal repül, harsonát fúvva és – némiképp meglepő módon – lanton játszva. A szárny nélküli karcsú, hosszú hajú nőalakok kompozíciós szerepük szerint az Apokalipszis angyalaira emlékeztetnek, akik harsonaszóval adják hírül a végítélet közeledtét. Szőnyi falképére is eszkatologikus értelemben kerültek: az üdvösség útját hirdetik, amelyet a hit és a magyar föld megtartó ereje jelöl ki.

A Szent Imre-templom-beli falképen egy másik jellegzetes, a magyar művészetben évszázados hagyományokkal rendelkező angyal szerep is feltűnik. A Szűzanya lábai előtt egy-egy angyal a Szent Koronát, illetve az államcímert emelik a magasba. A koronát párnán hordozó angyal Szent István mellett repül el, így az tkp. István attribútumaként értelmezhető, a címer viszont Máriára vonatkoztatható. Első királyunk középkori legendái szerint országát s népét Mária oltalmába ajánlotta: a Szűzanya így lett Magyarország védelmezője (*Patrona Hungariae*), az ország pedig Mária királysága (*Regnum Marianum*). E történet a katolikus megújulás korában Pázmány Péter és a jezsuiták révén nyert új aktualitást, s vált a pogány törökök és a protestánsok elleni harc kifejezőjévé. Pázmány érvelésében a török hódítás Isten büntetése a hitújítás miatt, amelyet csak a katolicizmushoz való visszatéréssel, a magyar szentek és mindenekelőtt Mária közbenjárásával lehet elhárítani. E gondolatmenet első képi megfogalmazása a jezsuiták egykori templomának 1642-ben készült Magyar szentek mellékoltára, ahol Szent István a Szűzanya és a kis Jézus előtt térdelve teszi meg fogadalmát, míg a magyar szentek *Patrona Hungariae* feliratú, Máriát ábrázoló pajzsokkal védelmezik az égen egy puttó ál-

5.

6.

7.

8.

9.

10.

tal magasba emelt címer képében megjelenő országot. A hódoltság végével és a vallásháborúk elmúltával a XVIII. századtól a Magyarok Nagyasszonya és a koronafelajánlás, illetve a magyar szentek ábrázolása a katolikus magyarság identitásának kifejezőjévé vált. Így tűnik fel a székesegyház kórusának Maulbertsch festette mennyezetképén (1772), ahol a Magyar szentek apoteózisa sokalakos kompozíciójában ott röpköd a címert tartó angyal és Szent István lábánál a koronát emelő puttó is.

A királyi korona kapcsán még egy alkalommal jutottak szerephez az angyalok. A Salamon uralkodása idején zajló trónharcok során Szent László égi látomásában angyalok koronázták meg testvérét, Gézát. A Képes Krónika egyik miniatúráján már a lovagkirály fejére is angyalok helyezik a koronát. E motívum a későbbi évszázadokban is tovább élt, s a Szent Koronát gyakorta ábrázolták lebegő angyalok által tartva. Alkalmasint e képzetek játszottak közre akkor is, amikor 1601-ben Náprágyi Demeter, korábbi nagyváradi, 1607-től győri püspök új koronát készíttetett Prágában az Erdélyből menekített Szent László-hermára. A királyi ékszer abroncsán ugyanis a gótizáló liliomok alatt szárnyas angyalfejek kandikálnak ki.

S ha már Szent István és Szent László királyainknál tartunk, emlékezzünk meg Jacob Gabriel Mollinarolo ólom domborművéről is, amelyet a székesegyház számára készített 1774-ben. A Szent Jobb megtalálását elbeszélő reliefen az a pillanat elevenedik meg, amikor László király a szentté avatási ceremónia során felnyitatta István király székesfehérvári sírját. A szarkofágban éppen találták első királyunk tetemét, ám jobbja hiányzott. A dombormű felső, mennyei régiójában egy elegáns, karcsú angyal suhan át, kezében a kendőre helyezett Szent Jobb. Ez utóbbi motívum az antikvitásból ered, s a tisztelet jele.

Az attribútumok hordozása a barokk kori angyalok egyik legfontosabb elfoglaltsága. Maulbertsch imént említett székesegyházbeli mennyezetfreskóján egy puttó koronát és jogart tart kezében, így jelezve a felette magasodó Árpád-házi szent asszonyok, Szent Erzsébet és Szent Margit királyi származását. Nepomuki Szent János oltárképein (székesegyház, kamillus templom, újvárosi plébániatemplom) és szobrain (Révafalu, Király-ház) az ujját szájához emelő puttó a cseh mártír titoktartására utal: Vencel király feleségének gyóntatójaként még kínzások hatására sem volt hajlandó kiadni a gyónási titkot, s így megvédte a királyné jó hírét. A karmeliták könyvtárának Keresztes Szent Jánost ábrázoló oromképén egy puttó hordja fején a Hit szimbólumaként a kehelyre helyezett ostyát. Az Apátúrház boltozati képén – amely Schaller István alkotása 1756-ból – a szerzetesi erények egyikeként az Engedelmességet járomfával játszadozó puttó szimbolizálja. Martino Altomonte karmelitákhoz készült, Szent József halálát felidéző oltárképén (1726), miként ennek a kamillánusoknál lévő másolatán is, a homokórát tartó puttó az elmúlásra figyelmezteti nemcsak Szent Józsefet, hanem a kép szemlélőjét is.

Angyalok vagy puttók hozzák a szentek s mártírok jutalmát az égből: a Gonosz felett aratott győzelem jeleként babérkoszorút és pálmaágot. Csupán egyetlen példát említünk: a Nepomuki Szent János mártíromságát bemutató, Martino Altomonte festette oltárképet a karmelita templomból. A babérkoszorú a görög-római kultúrából eredő motívum, míg a pálmalevél a Szentírásra vezethető vissza („Minden nemzetből, törzsből, népből és nyelvből álltak a trón és a Bárány előtt, fehér ruhába öltözve, kezükben pálmaág”; Jel 7,9). Avilai Szent Teréz jutalma viszont fehér és vörös rózsákból font koszorú Martino Altomonte karmelita templombeli oltárképén, amely egyaránt megjeleníti a Sátán feletti győzelmét és tisztaságát. Másfajta koszorút, tizenkét csillagból állót emel a magasba egy angyal a székesegyház kegyoltárának oromzatán. A Szűzanya attribútuma ez, a Napba öltözött Asszonyé: „Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a Nap, lába alatt a Hold, fején tizenkét csillagból korona” (Jel 12,1). Ugyanilyen diadalmasan emelik a kegyoltár feletti boltozó puttói Mária monogramját is – a freskó Maulbertsch munkája, jelenlegi állapotában azonban igencsak átfestett, ami a puttók karakterén is erős nyomot hagyott.

Dramai szerepeket ritkábban kaptak e bájos égi teremtmények: Maulbertsch székesegyházbeli Golgota-képén a világ megrendültségét fájdalmas arckifejezésű, sirató angyalkák hordozzák, akik egyben mintát is adnak a szemlélő számára, érzelmi azonosulást kínálva.

A Gonosz ellen küzdő *ecclesia militans* jelképe Mihály főangyal, aki nek e szerepét az Apokalipszis sorai alapozták meg: „Ezután nagy harc támadt a mennyben. Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt. A sárkány és angyalai védekeztek, de nem tudtak ellenállni, s nem maradt számukra hely a mennyben. Levetették a nagy sárkányt, az ősi kígyót, aki maga az ördög, a sátán, aki tévútra vezet az egész világot” (Jel 12,7–9). A jezsuita (ma bencés) templom Magyar szentek oltára (1642) oromképén az arkangyal az aktuális Gonoszra sújt le tüzes kardjával: a német körgallért viselő protestáns prédikátorokra és a turbános törökökre. Így adva reményt, hogy a magyarságot sanyargató veszedelmek: az idegenből jött hitújítás és az oszmán terjeszkedés az isteni igazságosság révén legyőzhető.

Az imént idézett szentírási passzus nyomán formálta meg ismeretlen mestere Mihály arkangyal szobrát a székesegyház déli oldala mentén 1764-ben felállított emlékművön. Vezeklés gyanánt rótt ki a vármegye törvényszéke a szoborállítást Seregély István, Szigetben lakó nemesemberre az ördöggel való cimborálás – amely végül pénzhamisításban fulladt ki –, káromlás, a katolikus vallás gyalázása miatt. A barokk festészetből és szobrászatból jól ismert kompozíció a főangyalt antikizáló kosztümben, tollas sisakban, mell- és lábvértben, kereszttel ékes pajzsral ábrázolja, amint a felhőkön állva lángpallosával lesújt, s a mélybe taszítja a kidülledt szemű ördögöt. A talapzaton barokk szójátékként a *quis sicut deus* felirat olvasható, amely Mihály héber nevének – *mi ká él* = *ki olyan, mint az Isten?* – latin fordítása.

Az angyalok számtalan elfoglaltsága között akad egy egészen speciális is, amelynek képviselői a kilenc angyali rend közül a legutolsót alkotják, mivel ők állnak a legközelebb az emberi világhoz: ők az ör-avagy védőangyalok. Már az Ószövetségben feltűnnek védelmező szerepben angyalok (pl. 2Mak 11,6), a személyes őrangyal képzetét azonban az ókeresztény írók nyomán majd a középkor dolgozza ki. Győrött a gimnáziumot nyitó jezsuiták templomában, a jobb oldali középső kápolna falfestményén találkozhatunk vele. A felirata szerint Niedermann János Mihály által 1674-ben készítettett freskón egy gyermeket vezet kedves arcú őrangyala, a háttérben Győr korabeli látképevel.

11.

12.

13.

14.

- 1 Szőnyi István: Krisztus feltámadása, 1943. Szent Imre-plébániatemplom.
- 2 Francia mester: Mária koronázása jelenet egy elefántcsont triptichonról, XIV. század. Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár.
- 3 Ismeretlen mester: Inicálé Jézus születése jelenettel a Zalka-antifonáléból, 1480 körül. Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár.
- 4 Ismeretlen mester: Angyalfejes fejezet a Mária-oszlopról, 1687.
- 5 Schaller István: Angyali üdvözlés, 1756. Apátúrház.
- 6 Antonio Corradini: Frigyládaszobor, 1731.
- 7 Franz Anton Maulbertsch: Címertartó angyal a *Magyar szentek apoteózisa* kompozícióból, 1772. Székesegyház.
- 8 Tabotta Antal: Adoráló angyal a főoltár oromzatáról, 1772. Székesegyház.
- 9 Ismeretlen mester: Homokórát tartó angyal a *Szent József halála* oltárképről, 1780 körül. Szent Kamillus plébániatemplom.
- 10 Jacob Gabriel Mollinarolo: Angyal a Szent Jobbal a *Szent Jobb* oltárról, 1774. Székesegyház.
- 11 Schaller István: Engedelmesség – a mennyezetfreskó részlete, 1756. Apátúrház.
- 12 Franz Anton Maulbertsch: Zászlót emelő angyal a *Magyar szentek apoteózisa* kompozícióból, 1772. Székesegyház.
- 13 Kovács Margit: Arkangyal a majolika lapokkal díszített nyugati kapuzatról, 1939. Szent Imre-plébániatemplom.
- 14 Ismeretlen mester: Órangyal magyar ruhás kislúval, háttérben Győr látképe, 1674. Bencés (egykori jezsuita) templom.

A fotókat készítette: Szabó Béla (1–13)
Károlyi Péter (14)